

ПРОДОР У СРБИЈУ

(1. март — 22. мај 1944)

Борбе у Санџаку, прелазак преко Лима и продор у Србију

У првој половини 1944. године Црвена армија је приво-дила крају операције на Дњепру и за Севастопољ и припре-мала нову офанзиву према западу, приближавајући се југо-словенском ратишту. Англо-Американци су се увелико при-премали за десант у Нормандији и офанзиву у Италији. У окупираној Европи је све више јачао фронт отпора и борба против Нацијемаца. НОВЈ је развила снажну активност у свим крајевима Југославије, а Врховни штаб и ЦК КПЈ су, преко савезничких мисија, одржавали везу са СССР-ом, Ве-ликом Британијом и САД. Исто тако је успостављена присна веза с покретима отпора Италије, Албаније, Грчке и Бу-гарске.

Оперативно-стратегички значај Србије за развој борбе у Југославији и, уопште, за ситуацију на Балкану још ви-ше је порастао. Наше снаге у Србији, чија су дејства била усмјерена на долине Јужне и Западне Мораве, Ибра, Топ-лице и Нишаве, поред осталог су ммале задатак да оте-жавају окупатору саобраћај с Албанијом, Грчком и Бугар-ском и да стварају повољније услове за преношење деј-става НОВЈ на то подручје. Да би што боље осигурали сво-је позиције у Србији, Нацијемци су се све више ослањали на Бугаре, недићевце и четнике.

Према проценама ЦК КПЈ и Врховног штаба НОВ и ПОЈ, најповољнији тренутак за упућивање дијела снага у Србију био је почетак пролећа 1944. године. Врховни штаб је 16. јануара наредио штабу 2. ударног корпуса да двије

његове дивизије — 2. пролетерска и 5. крајишка — као самостална ударна група (УГД), под командом штаба 5. дивизије, продру у Топлицу и Јабланицу и да тамо, заједно са снагама које су већ дејствовале на том подручју, створе услове за продор главних снага НОВЈ у Србију.

Почетком марта 1944. године 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија прикупиле су се на просторији сјеверно од комуникације Горажда—Пљевља и отпочеле припреме за форсирање Лима и продор у Србију. Друга пролетерска дивизија је с 4. пролетерском бригадом затварала правце према Пљевљима и Прибоју и контролисала комуникације Пљевља—Рудо и Пљевља—Прибој; с 2. пролетерском правце према Бољанићу, Чајничу и Пљевљима, а с 3. српском правце према Чајничу и Горажду. Другог марта су 1. и 2. батаљон 4. пролетерске бригаде посјели села Црноговиће и Забрђе. Задатак им је био да пресеку одступницу четника из Заборака, на које је нападала 3. српска бригада, да дејствују према Рудом и контролишу комуникацију Пљевља—Устибар; 3. батаљон је посјео село Крњачу, 5. батаљон село Бучје, а 4. батаљон село Врбово. Они су имали задатак да затварају правце према Пљевљима и комуникацији Пљевља—Пријепоље. Штаб и остале јединице бригаде размјестили су се у селима Калуђеровићима и Лисини. Све јединице бригаде, изузев 3. батаљона, посјеле су те просторије без борбе, а 3. батаљон се у рејону Крњаче сударио са око 200 Нијемаца и четника и одбацио их у Пљевља, убивши 1 Нијемца и заробивши 5 четника.¹

Четврти батаљон је 3. марта напао групу четника која се је из села Бабине пробијала према Рудом. Послије краће борбе батаљон је четнике одбацио у полазне рејоне. Два дана касније из Пљеваља су јаче њемачке снаге пошле у исто вријеме и према Бољанићима и према Рудом, односно Прибоју, у намјери да онемогуће нашим јединицама форсирање Лима и продор у Србију. Рано изјутра Нијемци су се сукобили с 3. и 5. батаљоном 4. бригаде на положајима Добра вода, Чемерно и Граница. Иако су за вријеме борби тога дана непријатељу стално пристизала појачања, 3. и 5. батаљон су, дејством преко Јарчипгта и према Клику, успјели не само да га задрже већ и готово опколе. Непријатељ се, међутим, под заштитом ноћи повукао за Пљевља. Тога дана 4. батаљон је водио борбу с четницима на поавцу Врбово—Бабине и вратио их у полазне рејоне. У свим тим

¹ Зборник, том I, кн>. 20, док. 150

борбама Нијемци су имали 25 мртвих и 30 рањених, а четници 9 заробљених. Из 3, 4. и 5. батаљона 4. бригаде је избачено из строја око 15 бораца и старјешина.²

Други батаљон 4. пролетерске је 6. марта посјео села Миоче и Устибар како би затворио правац према Прибоју, а на одсјеку Устибар—Рудо садејствовао 2. пролетерској и 3. српској бригади при форсирању Лима; 1. батаљон, ојачан одјељењем минобацача, посјео је села Пожегрмац и Касиндол како би затворио правце према комуникацији Пријепоље—Прибој. У зору 7. марта 3. батаљон се помјерио у Лисину, 4. батаљон у Калуђеровиће, а 5. батаљон у Пожегрмац. Нихов је задатак био да штите 2. пролетерску и 3. српску бригаду при форсирању Лима и 2. батаљон у дејству на одсјеку Прибој—Рудо. Штаб бригаде, чета пратећих оруђа и позадинске јединице размјестили су се у селима Голешу и Саставкама.

Послије неуспјелог покушаја 2. пролетерске и 3. српске бригаде да форсирају Лим, 4. пролетерска бригада се 8. марта прије зоре распоредила овако: 2. батаљон на линији Устибар—Међуречје; 1. батаљон на сјеверозападним падинама Бич-планине, на линији Голи врх (к. 1352)—тр. 1386; 5. батаљон на линији тр. 1386—Црговљево брдо (к. 734). Међутим, да би спријечио продор групе дивизија у Србију, непријатељ је не само ојачавао одбрану долине Лима него је јачим снагама од Пљеваља, Пријепоља и Прибоја и напао наше снаге. Око 7 часова 8. марта један батаљон 5. пука тзв. Српског државног корпуса (СДК), Пљеваљска и четничка бригада Павла Ђуришића, муслиманска фашистичка милиција и Нијемци, у свему око 1.500 војника, пошли су из Прибоја уз Бич—планину према 1. и 5. батаљону 4. пролетерске бригаде. Непријатељ је у првом налету избио на гребен планине. Ту су читавог дана вођене врло оштре борбе. Упркос непријатељевој надмоћи и лошим временским условима, 1. и 5. батаљон су успјешно одбијали све нападе, а навече су, заједно с 2. батаљоном, који је уведен у борбу на правцу Пожегрмца, извели противнапад, овладали гребеном планине и одбацили непријатеља у долину Лима.

² Исто, док. 150.

Потанули су: борци Бранко Ђ. Антовић, Душан П. Бурзановић, Лазо С Вукчевић, Радивоје Р. Жарковић, Арсеније П. Јелић и Душан И. Ковачевић; десетари Ђуло М. Кујовић и Никола Крсмановић; и водник Живко Ј. Кнежевић; дневник аутора.

У тим борбама непријатељ је имао 37 мртвих више рањених и заробљених. Међу мртвима су били и Батрић Штепановић, командант четничке бригаде, и Благоје Дедић, официр за везу.³ Из 1, 2. и 5. батаљона 4. бригаде је избачено из строја око 30 бораца и старјешина.⁴

Послије завршених борби на Бич-планини, 1. батаљон је посјео положаје Саставци—Устибар, са задатком да затвара правце према Прибоју и контролише комуникацију Пљевља—Прибој, 2. батаљон је повучен у село Пенезиће, 5. батаљон у село Забрњицу, а чета пратећих оруђа посјела је ватрене положаје у подручју Устибара и подржавала 2. пролетерску и 3. српску бригаду при њиховом поновном покушају да форсирају Лим. А када је и тај покушај пропао, чета се вратила у село Голеше, у састав своје бригаде.

Како јединице 2. пролетерске дивизије нијесу ни послале више узастопних покушаја успјеле да форсирају Лим, штаб дивизије је одлучио да их помјери на југ, ближе комуникацији Пљевља—Чајниче, ради предаха и сређивања. Међутим, непријатељ је 10. марта, док се дивизија помјерала напао 4. пролетерску бригаду из више праваца: Нијемци, недићевци, муслиманска фашистичка милиција и четници од Прибоја према Саставцима; Нијемци и четници од Крњаче према Саставцима, а једна група Нијемаца на скијама од Пљеваља ка селу Пенезићима.

На правцу Саставци—Крњача 4. батаљон је 10. марта водио борбу с Нијемцима од зоре до 14 часова. Тада их је одбацио за Пљевља, а затим повео борбу с четницима који су преко Бучја покушали да га нападну с љеђа. Послије двочасовне борбе успио је и њих да одбаци према комуникацији Пљевља—Пријепоље. Први батаљон се сукобио 10. марта око 20 часова с непријатељем који је нападао од Прибоја и успио да га задржи. Група Нијемаца која се пробијала од Пљеваља неопажено је, у први мрак тога дана, упала у село Пенезиће и потпуно изненадила 2. бата-

³ Петао Вишњић, Продор II и V дивизије у Србију 1944, ВИЗ, Београд, 1968, стр. 37—38.

⁴ Оперативни дневник II дивизије; Архив ВИИ, док. 2/3 — к. 735. Погинули су: борци Благоје Анђелић, Раде Милошевић, Милоград М. Вујичић, Гојко М. Јовановић, Нико М. Кусовац, Вукан И. Крушчић, Ђорђе Ђ. Вујисић, Момчило Митовић, Милка М. Сеотлић и Владо В. Ракочевић; десетаоци Миле Мане Божић. Симо Доепун, Милош Миле Милошевић и Војин М. Томовић; водници Маоко Јуке Ињац и Тоаор Ј. Матсторовић и замјеник командира чете Љубомир М. Петровић; дневник аутора.

љон. Неорганизовано, не стигавши ни да извуче комору, батаљон је напустио село и одступио према Сочици. Ту је наишао на око 300 четника, али се није упустио у борбу са њима, него је продужио за Забрђе.

Бригада је после тих борби наставила покрет правцем Забрњица—Дубраве. При доласку у Пенезиће, гдје је 2. батаљон требао да сачека бригаду, 3. и 5. батаљон су наишли на Нијемце и 10. марта у 24 часа отпочели борбу са њима, претпостављајући да је 2. батаљон опкољен у селу. Опколивши их најприје, наши су батаљони уз подршку чете пратећих оруђа енергично напали Нијемце, који су се грчевито бранили. Батаљони су јуришали више пута, али без успјеха, тако да је борба настављена све до 15 часова 11. марта. Око 15 часова дио опкољених Нијемаца покушао је да се бјекством спасе. У том су неки успјели, а остали су изгинули. После тога је бригада напала четнике у Сочици, разбила их и 12. марта посјела просторију Сочица—Подосје—Заостро, камо је стигао и 2. батаљон. Са те просторије бригада је 14. марта у 21 час пришла чишћењу просторије Марковићи—Међуречје, на којој су се уочи напада налазили батаљон недићеваца, бригада четника са тог подручја и 300 прногорских четника. Али су све те јединице прије напада побјегле.

У борбама од 9. до 12. марта непријатељ је имао 98 мртвих и рањених војника; убијено му је 30 коња, а заплијењено 30 коња, нешто оружја, муниције и опреме, а враћена је и комора 2. батаљона. Бригада је имала око 40 избачених из строја.⁵

За то вријеме је 2. пролетерска бригада држала просторију Бабино брдо—Велики Банићи—Поблаће—Стојоиловићи, а 3. српска Заборак—Восковине—Лисичићи. Пета крајишка дивизија припремала се да форсира Лим низводно од Рудог, наспрам села Сетихова.

⁵ Зборник, том I, књ. 20, док. 150.

Погинули су: борци Батрић Д. Бојовић, Вукосав П. Вуковић, Ратко Р. Додер, Крсто М. Грубач, Велимир М. Јовановић, Бошко П. Зорић, Илија Ф. Калуђеровић, Ристо С. Ивановић, Марко Н. Лалић, Марко М. Милошевић, Миодраг М. Мословарић, Војин М. Поповић, Божо М. Поповић, Радован Р. Новосел, Момир М. Шћепановић, Благо М. Шоћ, Милић В. Радевић и Милорад М. Шошкић; десетари Душан М. Прашчевић и Владимир Р. Коматина; политички делегати водова Видоје М. Васовић, Милисав М. Кораћ, Цветко Л. Прашчевић, Миљан Ф. Цудовић и замјеник командира чете Свето Прашчевић; дневник аутора.

Непријатељ је правовремено посео десну обалу на одсјеку Прибој—Сетихово и територију по дубини, укључујући ту и комуникацију Прибој—Добрун. За одбрану тог дијела Лима ангажовао је њемачки пук „Бранденбург“, недићевце, муслиманску фашистичку милицију и четнике. У рејонима Пљеваља и Прибоја имао је у приправности јаке снаге, с којима је брзо могао нападати бокове и леђа УГД. На комуникацији Вишеград—Ужице довлачио је појачања из састава бугарске 24. пјешадијске дивизије. На Златибору се прикупљао Златиборски четнички корпус ради евентуалног пресретања снага УГД.

Да би што боље заштитила 5. крајишку дивизију, 2. дивизија је 15. марта посјела положаје на линији Батковићи—Црноговићи—Пожегрмац—Калуђеровићи—Голеш, са којих је вршила притисак на Прибој и Рудо и затварала правце према Пријепољу, Пљевљима и Чајничу. Четврта бригада је држала положаје на линији Калуђеровићи—Голеш, обезбјеђивала дивизијску болницу и затварала правце према Пљевљима, Прибоју, долини Лима и Бољанићима. Лијево од 4. бригаде, на одсјеку Живинице—Сутјеска, налазила се 3. српска бригада с оријентацијом према Рудом, а десно није било наших снага. Друга пролетерска бригада дејствовала је у долини Лима на одсјеку Прибој—Устибар. Долини Лима, 4. бригада се 16/17. марта приближавала правцем Голеш—Саставци—Устибар. Кретала се у двије колоне: 3. и 4. батаљон у једној, а остале јединице и дивизијска болница у другој колони.

Пошто су 14. марта, преко села Заборака и Дупца, избиле у рејон Сетихова јединице 5. крајишке дивизије су у 22 часа почеле форсирање Лима и 15. марта до 8 часова успоставиле мостобран, са којег је настављено наступање правцем Бичевићи—Раванци. До 16. марта навече читава 5. крајишка дивизија била је на десној обали Лима, с предњим дијеловима на линији Будимље—Бијело брдо—Оско-руша—Миоче.⁶ Дан касније, 17. марта прије подне, Лим је прешла и 3. српска бригада у рејону Рудог. За преношење терета преко Лима направљени су сплавови на лицу мјеста, а коњи су прелазили газом без товара.

Иза 3. српске преко Лима је почела да прелази 4. пролетерска бригада. Први је прешао Лим Трећи, па Четврти и Први батаљон. Пошто су батаљони 17. марта избили у село Будимље, 3. батаљон је ојачан одјељењем противтен-

⁶ П. Вишњић, исто, стр. 45.

Представници УСАО Црне
Горе предају заставу 4. бри-
гади, јануар 1944.

Команданти 4. пролетерске и 7.
омладинске Саво Бурић и Нико
Стругар, Иванград, маја 1944.

Руководство партизанског аеродрома код Иванграда, јануар 1944.

Саво Бурић и Блажо Јанковић приликом примопредаје дужности команданта бригаде, Будимље (код Иванграда), крајем маја 1944.

ковских пушака, посео Дучилову Варду (тр. 1295), са које је затварао правац према Добруну; 4. батаљон, ојачан одјељењем противтенковских пушака, к. 998, са које је вршио притисак на Вардиште; 1. батаљон, ојачан одјељењем минобацача, посео је простор између комуникације Прибој—Добрун, Дучилове Варде и Четења. Остале јединице бригаде и дивизијска болница прешле су Лим до 18. марта и до ноћи 19. марта прикупиле се у рејону Бијелих брда.

Послије преласка Лима задатак 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије био је да разбију непријатељске снаге на комуникацијама Прибој—Добрун и Добрун—Вардиште. У нападу, који је почео 17/18. марта, учествовали су и 1, 3. и 4. батаљон 4. пролетерске бригаде. До 20. марта 3. батаљон је заузео села Златник и Грање и нападао Добрун; 4. батаљон је заузео Смиљевац и напао Вардиште; 1. батаљон је заузео Мацуте и, преко Врхова, садејствовао 3. и 4. батаљону у нападу на Добрун и Вардиште. Остале јединице бригаде су се у међувремену помјериле на просторију Будимље—Трновац. У борбама на комуникацији Прибој—Добрун разбијена је одбрана 5. пука СДК, четника прибојске и јуришне бригаде и муслиманске фашистичке милиције и задржан напад њемачког 4. пука „Бранденбург“ и четника 2. милешевског корпуса из Прибоја на десној обали Лима, на линији Оскоруша—Штрпци. У Добруну и Вардишту разбијене су њемачко-бугарске посаде у јачини од по 200 војника. У тим борбама из 4. бригаде је избачено из строја око 15 бораца и старјешина.⁷

Иако су атмосферски услови били неповољни, непријатељ је за вријеме нашег форсирања Лима у борбама у ширем захвату те ријеке искористио сваки погодан тренутак да употрејеби авијацију, првенствено извиђачку. То је успоравало покрет и дејства наших снага. Терен којим су јединице пролазиле био је сиромашан, а плијен до кога су долазиле био је незнатан, тако да су снабдијевање и исхрана војске били веома отежани. Осјетила се оскудица наочито у санитарском матеоиталу, па су обрада и лијечење рањеника и болесника, којих те сваким даном било све више, били сложени и тежи. То је још више отежавало покрет и дејства јединица 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије.

⁷ Погинули су борци Милутин М. Јовановић, Зарија Н. Медојевић, Василије Ш. Мићовић, Радуле Р. Новићевић, Милорад М. Недић, Владимир Р. Радевић, Радомир Ш. Тадиш и Видак Ј. Цицмил; дневник аутора.

Од Лима, преко Златибора, до Ибра

Јединице УГД имале су задатак да с комуникације Прибој—Добрун продиру општим правцем Златибор—Јавор—Студеница према долини Ибра, разбију њемачко-квислиншке снаге и њихову власт, врше политички утицај у народу, мобилишу нове борце и, по могућности, организују народноослободилачке одборе. Просторија којом је требало наступити граничи се: са запада Дрином; са југа Лимом до Бистрице, а одатле комуникацијом Бистрица—Пријепоље—Сјеница—Нови Пазар—Рашка; са истока Ибром до Крајева, и са сјевера комуникацијом Крајево—Ужице—Вишеград. Земљиште у тој зони је изразито планинског карактера. Златибор, Јавор, Голија, Чемерница, Јелица и друге тешко проходне планине, те дубоке кањоне и вододелнице Дрине, Западне Мораве, Лима и Ибра могућно је савладати само уз највеће напоре. Поред комуникације Прибој—Добрун, која иде правцем југ—сјевер, ту просторију пресијецају и комуникације Нова Варош—Борова глава—Ужице, односно Нова Варош—Љубиш—Ужице, Сјеница—Ивањица—Ариље—Пожега, односно Ивањица—Ариље—Чачак. Терен је дјелимично го и откривен, нарочито дијелови Златибора, беспутан и ненасељен, а становништво под јаким притиском окупатора и домаћих издајника, што је још више отежавало дејства УГД у цјелини.

У већим насељеним мјестима до Ибра — Прибоју, Новој Вароши, Сјеници, Новом Пазару, Рашкој, Ушћу, Ивањици, Гучи, Ариљу, Чајетини, Кокином Брду, Крајеву, Чачку, Пожеги, Ужицу, Кремни и Вардишту • — биле су јединице њемачког 2. и 4. пука „Бранденбург“ и 5. полицијског пука, бугарске 24. дивизије, 5. пук СДК, јединице српске државне страже (СДС) и српске граничне страже (СГС), шест четничких корпуса — Дрински, Златиборски, 2. равнорски, Пожешки, Јаворски и 2. милешевски — и муслиманска фашистичка милиција.⁸

Непријатељ је у почетку оцијенио да група дивизија намјерава да нападне Ужице правцем Добрун—Вардиште, односно Чајетина—Ужице, па је ради заштите тих праваца посјео положаје с групом „А“⁹ на линији Мокра гора—Шљивовица—Палисад—Рожанство. Задатак тих снага био је да не допусте продор наше групе према Ужицу и

⁸ Зборник, том I, књ 20, док. 150.

⁹ П. Вишњић, исто, стр. 70.

Пожеги, а затим да је нападне и одбаце на југ и југозапад. Непријатељева тзв. група „Б”,¹⁰ посјела је линију Велики Рзав—Ариље—долина Моравице—Ивањица—Комадине. Она је имала задатак да нашим дивизијама спријечи наступање на исток и сјевероисток. Резерва бугарске 24. дивизије је распоређена на простору Ужице—Пожега,¹¹ а резерва војног заповједника Србије у Пожеги, Ариљу и Роги 5. пук СДК и у Краљеву и Чачку 1. и 2. батаљон 4. пука СДК. Да би добио у времену и што боље организовао одбрану непријатељ је 21. марта изјутра од Прибоја напао положаје Трнавци—Бјелуша—Оцак. Успио је да 4. крајишку бригаду одбаци према Бијелим брдима. Друга пролетерска бригада противнападом је одбацила непријатеља ка Прибоју, а 4. крајишка је посјела Голеш (к. 1014) и Плећ (к. 927), са којих је штигла лијеви бок и леђа 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије.

Подручје Бијелих брда 4. пролетерска бригада напустила је у зору 22. марта маршујући позади 3. српске бригаде, која је до Доброселице наступала у претходници дивизије, правцем Будимље—Цвркоте—Оштрељ (к. 1068), тог дана је стигла у Горњу Јабланицу. Десно од 4. пролетерске бригаде, за Доњу Јабланицу, наступала је 2. пролетерска бригада, а лијево, према Кокином Броду, 5. крајишка дивизија.

Већ слиједећег дана, 23. марта, бригада је наставила покрет правцем Горња Јабланица—Расница—Негбине и прешла на просторију Негбине—Бурађе—Кућани, осигуравајући се према Новој Вароши, Кокином Броду и селу Ојковици. Испред 4. црногорске до села Ојковице наступала је 3. српска бригада. Друга пролетерска бригада се пребацила у село Доброселицу и обезбиједила је дивизију од Увца. Пета крајишка дивизија је тога дана посјела Борову главу и село Љубиш и осигурала бок УГД од напада из Ужица и Чајетине.

На линији Кокин Брод—Негбине 4. пролетерска и 3. српска бригада разбиле су Моравичку бригаду четничког Јаворског корпуса и одбациле је преко Ојковице. У тим борбама непријатељ је на фронту 4. пролетерске бригаде оставио 12 мртвих и 15 рањених војника, а један четник је

¹⁰ П. Вишњић, исто, стр. 70.

¹¹ П. Вишњић, исто, стр. 70.

¹² П. Вишњић, исто, стр. 71

заробљен. Из бригаде је избачено из строја око 10 бораца.¹³ И поред лошег времена, у току дана непријатељ је извршио два авио-извиђања.¹⁴

Двадесет четвртог марта у 6 часова 4. пролетерска бригада предузела је покрет правцем Кућани—Јасеново—Мочиоци—Вујаши. Из села Вујаша 3. батаљон, ојачан одјељењем противтенковских пушака, и 5. батаљон, ојачан одјељењем минобацача, продужили су правцем Бела Црква—Сивчине, одакле су осигурали лијеви бок дивизије и затварали правце према Ивањици и селу Кагићима; 2. батаљон, ојачан одјељењем противтенковских пушака и одјељењем минобацача, наставио је покрет, преко села Кушића, као десна побочница, до села Костића и затворио правце према селима Куманици и Парезанима. Остале јединице бригаде наставиле су покрет правцем Маскова—Кушићи и размјестиле се на просторији Деретин—Опаљеник—Околишта, одакле су 1. и 4. батаљон посјели Громов бријег (тр. 1215) и Црвену гору (к. 1200) и оријентисали се према Ивањици и селу Будожели.

На линији Јасеново—Трудово, бригаду је, док је била у покрету, пресрело око 1.500 четника Ибарско-студеничког и 2. равнорског корпуса. С њима је повео борбу и одбацио их с положаја 1. батаљон, а гоњење према Кушићима наставио је 2. батаљон. У тој борби четници су имали 12 мртвих, 15 рањених и 3 заробљена; заплијењен им је 1 лаки минобацач са 40 мина, 1 пушкомитраљез и нешто муниције. Четврта бригада је имала око 15 бораца и старјешина избачених из строја.¹⁵ Услијед дугог марша, дубоког снијега, слабе исхране и великог терета посустао је већи број коња из батаљонских и бригадне коморе.¹⁶

Десно од 4. бригаде наступала је 3. српска и избила у село Кушиће, одакле је осигуравала десни бок дивизије и затварала правце према Сјеници и Новој Вароши; позади 4. пролетерске бригаде наступала је 2. пролетерска и размјестила се у села Вујаше и Маскову. Пета крајишка дивизија, без 1. бригаде, избила је на просторију Јасеново—

¹³ Погинули су: борци Владо В. Љумовић и Божо М. Милошевић и десетар Петар Воркапић; дневник аутора.

¹⁴ Зборник, том I, кн> 20, док. 150.

¹⁵ Погинули су: борци Данило Ј. Бабић, Саво М. Влаховић, Раденко Р. Делић, Радисав Дукић, Петар Ј. Јекнић и Марко К. Шарац; десетари Илија С. Ђукић и Осман Д. Дервовић и водник Иван В. Зечивић; дневник аутора.

¹⁶ Зборник, том I, књ. 20, док. 150.

—Трудово—Штитово, затварала правце према Ужицу, Кокином броду и Новој Вароши и осигуравала леђа групи дивизија. Њена 1. бригада наступала је лијево од 4. пролетерске, правцем Белуша—Шареник, кроз Драгачево, сјеверније од Ивањице, ради обмањивања непријатеља о стварним намерама 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије.

Међутим, после избијања групе дивизија на Златибор, непријатељ је оцијенио да се она не креће на сјевер, већ на Сјевероисток и исток, па је одмах предузео мјере да је у томе онемогући. Уосталом, њемачка команда је то могла лако оцијенити зато што је успјела да дешифрује радио-депеше штаба УГД. То јој је омогућавало да стално прати дејства и покрете групе и да јој брзо супротставља своје снаге.¹⁷ Непријатељ је појачао снаге у рејону Ивањице и Ариља, у долини Ибра и на простору од Ивањице до Ушћа. Други пук СДК пребачен је из Пожеге у Лису, одакле је, долином Грабовачке ријеке, наступио према селу Сивчинама. Два ојачана пјешадијска батаљона бугарске 24. дивизије упућена су правцем Шљивићи—Калуђеровићи—Црвена гора (к. 1200)—Громов бријег (тр. 1215)—Опаљеник и правцем Глијеч—Даниловићи—Сивчина. Ради организације одбране саме Ивањице упућен је одмах један митраљески батаљон бугарске 24. дивизије, гранична чета и једна чета СДС, а мало касније на тај је сектор пребачен из Чачка 696. моторизовани батаљон пољске жандармерије, из Ариља и Лисе 2. пук СДК и из Ужица бугарски тенкови. За одбрану долине Ибра, штаб 2. оклопне армије формирао је борбену групу „Шпедер“, а за прилазе долинама Студенице и Ибра ангажовани су четници Јаворског, Пожешког и 2. равнорског корпуса.¹⁸

Четврта пролетерска је наставила покрет 25. марта. Маршевала је у три колоне, општим правцем Бутково—Ђоковићи—Бабајићи—Мане—Будожеља. Трећи и Пети батаљон наступали су у лијевој колони, са задатком да осигуравају лијеви бок 2. пролетерске дивизије. Код села Калушевића, код Опаљеника и на Црвеној гори, (к. 1200) сударили су се с Бугарима и недићевцима, који су наступали од Ивањице према планини Јавору. Читавог дана они су по великом невремену водили борбу и око 19 часова успјели да одбаце непријатеља у Ивањицу. У тој борби непри-

¹⁷ М. Морача, Дневник, ВИЗ, Београд 1964, стр. 199.

¹⁸ П. Вишшић, исто, стр. 76—79.

јатељ је имао 60 мртвих, међу којима је био и један официр, и више од 70 рањених и заробљених војника. Заплијењена су 2 пушкомитраљеза, више пушака, 1 пиштољ, веће количине муниције и друге спреме, а убијено им је 40 коња. Трећи и Пети батаљон имали су око 15 бораца и старјешина избачених из строја.¹⁹

Послије борби на Црвеној гори (к. 1200), код Опаљеника и Калушевића, 3. и 5. батаљон 4. бригаде посјели су село Будожеле, одакле су извиђали и затварали правце према Ивањици (3. батаљон) и према долини Студенице (5. батаљон). Штаб бригаде, 1. и 4. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице наступали су у средњој колони. Послије дневног марша 4. батаљон се размјестио у селу Будожелама, одакле је затварао правце према долини Студенице; 1. батаљон у селима Буткову, Бабајићима и Ђокићима, одакле је контролисао правце према Ивањици и Љубишу, а остале јединице бригаде размјештене су на просторију Читлук—Мане—Међурече. У десној колони наступао је 2. батаљон. Он је водио борбу с четницима, разбио их и посјео јужни дио села Будожеле, одакле је штитио десни бок бригаде од напада из Доброг Дола.

Четврта пролетерска је 27. марта наступала у улози лијеве побочнице УГД, општим правцем Велике Ливаде—Брмбаја. Њен 2. батаљон се пребацио у село Деспотовицу, одакле је извиђао и затварао правце према селима Савову и Ђакову; 3. и 5. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде размјестили су се на просторији Придворице—Деспотовица—Алексићи—Градина, одакле су 3. и 5. батаљон извиђали и затварали правце долином Студенице, према Ушћу и долини Ибра; 1. и 4. батаљон наступали су у улози заштитнице и сукобили се са три бугарска батаљона и деловима СДС и СГС, и то 1. батаљон на Дебелом брду (к. 889), а 4. батаљон на Ловки (к. 897). Пошто су одбацили непријатеља, они су водили борбу са заштитницама непријатељевих снага на правцу Ивањице, послије чега су оба батаљона наставила покрет за бригадом и размјестила се у селима Алексићима и Богићевићима, ооигуравајући се према Ивањици. У тим борбама не-

¹⁹ Зборник, том I, кн>. 20, док. 150.

Погинули су: борци Јакша Н. Ђоковић, Томица М. Јововић и Миљан М. Крстајић; десетар Драган М. Воркапић и водни делегат Милорад М. Вујичић; дневник аутора.

пријатељ је имао 20 мртвих и 20 рањених. Из 1. и 4. батаљона је избачено из строја десетак бораца и старјешина.²⁰

Десно од 4. бригаде наступала је 2. пролетерска бригада и размјестила се на просторији Трњак—Асаново Село—Кожани—Поповићи—Раденковићи—Ројевићи—Гиздовићи. Позади 2. и 4. пролетерске бригаде наступала је 3. српска бригада и посјела просторију Илинчићи—Јанковићи—Берковићи. Десно од 2. дивизије, ка долини Ибра, наступала је 5. дивизија и избила на просторију Брусник—Дојчићи—Бела Стена—Плочник—Остатија. Штаб 2. пролетерске дивизије смјестио се у селу Пејовићима, а штаб 5. крајишке и Главни штаб за Србију у селу Перишићима.

Избијањем групе дивизија на ту просторију завршен је њихов осмодневни марш од Лима до Ибра, у дужини од око 160 километара. Двадесет осмог марта штабови дивизија су одржали савјетовање са штабовима бригада, анализирали пређени пут и дали смјернице за извршење наредних задатака. Од тога дана дивизије почињу и да се непомредно припремају за форсирање Ибра. Слично савјетовање је 29. марта одржао и штаб 4. пролетерске бригаде са штабовима батаљона и руководиоцима служби у бригади.

V

Припреме и покушај форсирања Ибра

Што су се јединице групе дивизија дубље пробијале на исток, то је непријатељ био све упорнији у одбрани и агресивнији у нападу. А када је штаб њемачке 2. оклопне армије уочио наступање снага НОВЈ ка долини Ибра, одмах је на тај сектор, у помоћ снагама које су ту већ биле, упутио нове јединице. Из Ивањице су преко Чачка и Краљева пребачени 696. моторизовани батаљон пољске жандармерије, 2. пук СДК и дијелови СДС и СГС. У позадину групе дивизија у село Добрачино упућени су четници Златиборског корпуса, у село Брсково један батаљон бугарске 24. пјешадијске дивизије, а на линији Чемерница—Мутана—Катићи четници Пожешког корпуса.²¹

²⁰ Зборник, том I, кн>. 20, док. 150.

Погинули су: борци Мило В. Бојовић и Вељко В. Бабић; десетар Никола М. Вујачић и водник Светозар Т. Иветић; дневник аутора.

²¹ П. Вишњић, исто, стр. 84—86.

Да би осујетио планове 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије, генерал Фелоер Је своје, сателитске и квислиншке јединице распоредио дуж Ибра. Његова је замисао била да упорном одбраном долине Ибра најприје спријечи продор дивизија НСШЈ према Ушћу и Рашкој, а затим да их опколи и, концентричним нападима свим расположивим снагама, уз употребу авијације, разбије и уништи. Тиме би поново успоставио „мир и ред“ на тој територији, сачувао комуникације долином Ибра и привредну дјелатност на окупираном подручју јужно од Западне Мораве, нарочито рудника Трепче. Да би остварио ту замисао, генерал Фелбер је одбрану долине Ибра подијелио на три одсјека. Мостобран на лијевој обали Ибра код Ушћа посјео је 1. батаљон 4. пука СДК, који је једним водом са истурених положаја обезбјеђивао правац долином Студенице. Одсјек између села Биљановца и Жутића, с мостобраном код села Биљановца, бранио је 2. батаљон 2. пука СДК. Задатак тих снага био је да спријечи избијање партизанских јединица на Ибар и њихов прелазак преко моста у Биљановцу. Задатак снага на трећем одсјеку, с мостобраном западно и сјеверозападно од Рашке, био је да не допусте на том правцу прелазак снага НОВЈ преко Ибра. Читава одбрана ријеке била је фортификацијски уређена. Око армиранобетонских објеката изграђени су ровови, саобраћајнице и положаји у групном систему, ограђени бодљикавом жицом и заштићени другим препрекама.

Од Пустог поља до Рашке, на објема обалама Ибра, биле су распоређене ове непријатељске снаге: њемачки 696. моторизовани батаљон пољске жандармерије, 3. и 7. батаљон њемачког 2. полицијског пука, 2. батаљон њемачког 3. полицијског пука, двије чете 297. пјешадијске дивизије, 2. батаљон 61. пука бугарске 24. пјешадијске дивизије, 2. батаљон 4. пука СДК, 2. батаљон 1. пука СДК, један батаљон СДС, 3. батаљон 3. пука РЗК, који је из армиранобетонских објеката чувао мостове, тунеле и жељезничку ПРУУ> дијелови 4. пука РЗК, Трнавски и Жички одред и Краљевачка чета СДС, око 10 тенкова из тенковске чете њемачког 5. СС-полицијског пука, који су патролирали комуникацијом од Ушћа до Рашке, и два њемачка оклопна воза, која су обезбјеђивала жељезничку пругу. У одбрани долине Ибра велику улогу одиграо је и комбиновани бугарски 61. пук (три ојачана пјешадијска батаљона, једна батерија топова и једна инжињеријска чета), који је на правцу

Ивањица—Ушће вршио притисак на леђа јединица УГД, као и 3. батаљон бугарског 61. пука, који је 30. марта упућен из Краљева за Ушће ради ојачања његове одбране.

Тако је долину Ибра од Ушћа до Рашке бранило приближно 16 пјешадијских батаљона, 80 минобацача, 40 топова, 10 тенкова и 2 оклопна воза — око 12.000 војника.

За одбрану долине Ибра и Студенице поред набројених јединица уз подршку авијације, која је била врло активна, нарочито 30. и 31. марта, и јединица дислоцираних у Чачку, Краљеву, Александровцу, Рашкој и Дугој Пољани, ангажовани су и четници 1. и 2. шумадијског, Расинског, 2. јуришно-косовског, Пожешког, Златиборског и Јаворског корпуса, 1. и 2. драгачевска и 1. и 2. таковска бригада — укупно око 10.000 пушака. То значи да је за спречавање прелаза преко Ибра 2. пролетерској и 5. крајишкој дивизији било непосредно ангажовано више од 22.000 непријатељских војника. Дакле, бројни однос снага у тој операцији био је приближно 4 : 1 у корист непријатеља, који је уз то имао тенкове и авијацију, а био у апсолутној надмоћности што се тиче бацача и артиљерије.²²

За вријеме припрема јединица групе, за форсирање Ибра на просторији Деспотовица—Чечина—Бела Стена одређени су правци приближавања, полазни рејони и одсјеци и мјеста прелаза — од Пустог Поља до Беле Стене. Друга пролетерска дивизија добила је задатак да с главнином снага форсира Ибар на одсеку укључно Ушће—укључно Лозна, а с дијелом у рејону села Биљановца, а затим да посједне положаје сјеверно од ријеке Јошанице и осигура читаву групу од напада из Краљева и са Копаоника. Задатак 5. крајишке дивизије био је да форсира Ибар у рејону Биљановца и обезбјеђује десни бок групе од напада из Рашке и са јужних огранака Копаоника. Јединицама је наређено да се 30. марта пребаце у полазне рејоне, а да форсирање отпочну 30/31. марта. Међутим, услјед наглог побољшања времена и отапања снијега, Ибар је био толико набујао да га није било могуће прећи на газу, а и прилази ка њему су због расквашавања терена били отежани. У тој ситуацији прелазак преко Ибра био је могућан или преко мостова и мјесних прелаза, или помоћу десантних средстава. На терену није било приручног материјала, а формацијских средстава за форсирање ријека јединице нијесу имале. Стога су оне биле приморане да се оријентишу на мо-

²² Исто, стр. 94—99.

стове, скеле и чамце, за које су се требале жестоко борити. Код села Чачине, на излазу из тунела, налазио се један чамац којим су се служили техничари и радници каменолома, у селу Лозни један чамац, у Шумнику скела на величком ужету, код Добре стране жичани мост за пјешачки прелаз. Постојали су ови стални мостови: у рејону Пустог поља — жељезнички, у Ушћу — друмски, у Целеии, Доњем Жарчу и Доњој Лозној — жељезнички, у Биљановцу — друмски. Поред саме ријеке иду пруга и друм, а терен непосредно уз обале подложен је ерозији и тешко проходан, што је омогућавало непријатељу добро осматрање и контролу. Мостове, жељезничке станице и тунеле бранили су, аутоматским оружјима из двоспратних армирано-бетонских објеката, прије свега припадници РЗК.

Четврта пролетерска бригада добила је задатак да се до зоре 30. марта пребаци у полазне рејоне на просторији Милићи—Борково затвори долину Студенице и правце према Придворицама и Врмбаји, да тог дана у 12 часова продужи за манастир Студеницу, прикупља податке о непријатељу и терену у долини Ибра и повеже се у селу Кусурићима с 2. пролетерском бригадом, која ће наступати ка Ибру, десно од ње, правцем Бзовик—Рудно. Позади 4. пролетерске бригаде наступаће 3. српска, а лијево од ње неће бити снага НОВЈ. Десно од 2. пролетерске дивизије наступаће 5. крајишка дивизија.

Међутим, нагло побољшање времена, које је, поред осталог, омогућавало и успјешна дејства авијације, довело је до измјене наређења за покрет свих јединица 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије. Тако је 4. пролетерској бригади нарђено да крене 30. марта у Ј. час, умјесто 29. марта у 13 часова, и да на просторију манастир Студеница—Долац—Боровци—Камењани избије најдаље до 11 часова, а у 14 часова истог дана да се припреми за приближавање ка Ибру.²³

Четврта пролетерска бригада извршила је покрет из рејона Мланце и посјела наведену просторију у времену које је било предвиђено, и то:

4. батаљон село Боровце, одакле је, преко Голог брда и Камењана, осигуравао лијеви бок 2. пролетерске дивизије и припремао се за форсирање; 2. батаљон село Долац, одакле је осигуравао десни бок бригаде, ухватио везу с 2. пролетерском бригадом и припремао се за форсирање; 3.

²³ Зборник, том I, књ. 7, док. 56, 57, 59.

батаљон село Склапнице одакле је, долином Студенице, извиђао долину Ибра и припремао се за форсирање; чета пратећих оруђа ватрене положаје у рејону Оборка и затворила друм Ушће—манастир Студеница; 5. батаљон село Брезово, одакле је штитио леђа бригаде од непријатеља из Ивањице и са запада; 1. батаљон и позадинске јединице бригаде пребацили су се у шири рејон манастира Студенице, гдје се налазио и штаб бригаде.

За вријеме покрета, бригада није наилазила на непријатеља, али је ометана авијацијом, тако да се морала кретати опрезније, по дијеловима и уз све мјере маскирног обезбјеђења.

У исто вријеме када су се 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија приближавале Ибру, непријатељ је на свим правцима, уз снажну подршку авијације, почео активна дејства. Комбиновани бугареки 61. пјешадијски пук наступао је од Ивањице, правцем Будожела—манастир Студеница—Ушће, с намјером да с леђа нападне групу дивизија и да јој онемогући форсирање. Од села Будожеле требао је да наступа у двије колоне: сјеверна²⁴ правцем Ливада—Мланца—манастир Студеница—Ушће; јужна²⁵ правцем Равна соја (к. 1106)—Клековице (к. 1365)—Гвозденовићи—Рудно—Шумник. Двадесет деветог марта у 10 часова пук је стигао у село Будожелу, гдје је одлучено да и даље наступа у једној колони, па је, правцем Божац (тр. 1282)—Велике ливаде—Којиновићи—Алексићи, стигао до села Градине, одакле је 30. марта сјеверна колона наставила покрет правцем Мланца—манастир Студеница—Ушће, а јужна, преко Придворица и Чачине, ка Рудном. До ноћи тог дана сјеверна колона је стигла у село Милиће, а јужна у село Чачину.²⁶

Према наређењу штаба групе дивизија за форсирање Ибра, штаб 2. пролетерске дивизије наредио је 4. пролетерској бригади да 30. марта у 22 часа главнином снага нападне непосредно на Ушће, протјера непријатеља на десну обалу ријеке, заузме друмски мост у њему и жељезнички у Целепи и пређе на десну обалу Ибра, а дијелом снага да осигурава форсирање од напада за запада долином Студенице. Затим, бригади је наређено да у случају успјешног пребацивања код Ушћа м Целепа, дио снага ори-

²⁴ П. Вишњић, исто, стр. 103.

²⁵ Исто, стр. 130.

²⁶ Исто, стр. 104—111.

јентише десном обалом Ибра према Главици и Јабучевљу, поруши пругу и затвори долину ријеке са те стране, а у случају успјеха само на једном мјесту, да се на њега оријентише читава бригада и што прије пребаци на десну страну, с тим што ће дио снага задржати на лијевој обали све до преласка свих јединица 2. пролетерске дивизије. У случају неуспјеха на оба мјеста, главнином снага оријентисаће се ка Лозни на одсјеку прелажења 2. пролетерске бригаде. Трећа српска бригада пребациваће се преко Ибра иза 2. пролетерске у рејону Лозне, наступаће ка Порвенику и са лијеве обале рјечице Планске затварати правце који воде десном обалом Ибра.

Према наређењу штаба 2. пролетерске дивизије за форсирање Ибра, штаб 4. пролетерске бригаде наредио је: 5. батаљону да посједне положаје у рејону села Доца, затвори правце према Ивањици и осигура леђа бригаде са тог правца; 4. батаљону, ојачаном одјељењем противтенковских пушака, да нападне непријатеља, преко села Стевановмћа и Крцића, на к. 471, збаци га са ње и протјера на десну обалу Ибра, поруши друм Рашка—Краљево, сјеверније од Ушћа, пређе преко Ибра и затвори правац према Краљеву; 3. батаљону, ојачаном одјељењем минобацача и одјељењем противтенковских пушака, да, преко Трњана, заузме Кукавицу (к. 626), спусти се са ње у Ушће и заузме друмски мост, пријеђе на десну обалу Ибра и осигурава прелаз осталим јединицама бригаде; 2. батаљону, ојачаном минобацачима и одјељењем противтенковских пушака, да, преко Ерића, избије на Ибар у рејону Целепа, заузме мост и пређе у Јабучевље, одакле ће осигуравати прелаз осталим јединицама бригаде и затварати правце који с источне стране воде ка Ушћу; чети пратећих оруђа да подржава 3. и 4. батаљон у нападу на Ушће.

Први је батаљон предвиђен у резерви бригаде и наређено му је да наступа друмом од манастира Студенице ка Ушћу, спреман да се последије заузимања моста у Ушћу пребаци на десну обалу, поруши пругу и успостави мостобран на њој. Позадинске јединице бригаде и коморе батаљона, под заштитом борбених поредака батаљона, прикупљаће се у рејону манастира Студенице, а штаб бригаде ће се за вријеме напада кретати друмом ка Ушћу.

На Ушће су 3. и 4. батаљон напали 31. марта у 2 часа. Непријатељ се грчевито бранио, нарочито испред 4. батаљона, који је три пута на јуриш заузимао и губио к. 471,

а онда су се у зору 31. марта обје стране повукле — 4. батаљон на положаје изнад села Крцића, а непријатељ на десну обалу Ибра. Те ноћи је 3. батаљон успио да заузме Кукавицу (к. 626), да се у зору спусти у Ушће и заузме мост. Потом је покушао да се пребаци на десну обалу ријеке. Други батаљон је у зору 31. марта избио у Целепе и заузео мост, али преко њега није могао прећи. Снажном ватром из свих средстава — борних кола, тенкова, оклопних возова, аутоматског оружја итд. — са десне обале ријеке, непријатељ је успио да задржи батаљоне 4. пролетерске бригаде и спријечи им прелаз, а својим снагама, које су одступале с мостобрана у рејону Ушћа и моста у Целепи, наредио је да се врате на лијеву обалу и посједну раније положаје.

Највећма се залажући батаљони 4. пролетерске бригаде су у ноћи између 30. и 31. марта успјешно извршавали задатке на лијевој обали Ибра и одбацили непријатеља на десну обалу. Мост у Ушћу 3. батаљон је држао све до 9 часова 31. марта. Тада је читавој бригади наређено да се повуче на просторију Брезова—Долац—Камењани и да се ње затвара правце према Ушћу и Милићима. Да је напад почео раније, успјех би, вјероватно, био већи. Међутим, бригада није била у могућности да то раније изврши, јер су каснили и штаб дивизије и штаб групе. У тим борбама непријатељ је имао 70 до 80 мртвих, више рањених и 11 заробљених; заплијењена су 2 пушкомитраљеза, 2 митраљеза, 2 минобацача, већи број пушака и муниције. Из 4. пролетерске бригаде је избачено из строја око 70 бораца и старјешина.²⁷

У исто вријеме када се 4. пролетерска бригада почела извлачити из долине Ибра, бугарске трупе су из Мланце пошле ка манастиру Студеници. Штаб бригаде је према њима хитно упутио 1. батаљон, са задатком да их, у заједничкој акцији с 5. батаљоном, заустави. Одмах након тога, правцем Склапница—Обарак упућен је и 2. батаљон, са задатком да посједне Мрамор (к. 1220) и непријатељу

²⁷ Зборник, том I, књ. 7, док. 78.

Погинули су: Миљан М. Гојковић, Вуко Т. Бабовић, Милисав М. Ђукић, Вукашин Ивановић, Миљан М. Лучић, Миомир Д. Љутић, Данило Милачић, Тодор Милошевић, Зајо С. Радончић и Јосип С. Шурања; десетари Иван Р. Зечевић, Радош Р. Журић, Радиша М. Милошевић, Ристо Н. Радић и Иван Ђ. Фатић; водници Андрија Раковић и Радуле И. Шуковић и политички делегати Милутин Р. Гојковић, Вуко М. Зечић и Љубо А. Секулић; дневник аутора.

спријечи продор тим правцем. Трећи и Четврти батаљон су, са положаја Камењани—Главица, водили борбу с непријатељем који је уз подршку авијације наступао од Ушћа према манастиру Студеници.

Док су 1, 2. и 5. батаљон водили борбу са сјеверном колоном бугарског 61. пука, која је наступајући од Мланце посјела положаје на линији Велико брдо—Тичја глава—Борик, јужна колона бугарског пука избила је у Бзовик и Рудно. То је веома отежало положај 4. бригаде у долини Студенице. Бригада је обновила напад на сјеверну колону. Други батаљон и главнина 1. батаљона напали су Борик, једна чета 1. батаљона узводно долином Студенице, а 5. батаљон на Тичју главу и Велико брдо.²⁸ Пошто ни тај напад није успио, 3. и 4. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде и коморе батаљона 1. априла су стали да се извлаче преко планине Радочела. Навече тог дана преко Радочела су се извукла и остала три батаљона.

Бригада је потом посјела просторију Деспотовица—Гарине—Мланца, са које је, све до 4. априла, затварала правце према Ушћу, Ивањици, Бзовику и Рудном.

Борбе -у Драгачеву и долини Студенице

Послије неуспјелог покушаја форсирања Ибра, штаб УГД, је, уз сагласност Врховног штаба, одлучио да обје дивизије дејствују на широј просторији Ивањица—Ушће—Рашка, да политички раде у народу, да се попуне новим борцима, формирају партизанске јединице и народноослободилачке одборе на терену, организују обавјештајну службу и образују центре за прикупљање података о непријатељу, разбијају непријатељеве концентрације, дејствују на комуникације у долини Западне Мораве и Ибра, обезбиједе мјеста за спуштање савезничке помоћи и да се боље припреме за форсирање Ибра (кад за то настану повољнији услови).²⁹ Требао је да 5. крајишка дивизија дејствује на просторији Студеница—Средња Река—Равна гора—Ивањица, а 2. пролетерска са двије бригаде у Драгачеву, а с једном да извиђа долину Ибра и изводи акције на комуникацију Ушће—Полумир.³⁰

²⁸ П. Вишњић, исто, стр. 119.

²⁹ Исто, стр. 125.

³⁰ Исто, стр. 126.

За дејства у Драгачеву штаб 2. пролетерске дивизије одредио је 2. и 4. пролетерску бригаду. Задатак им је био да разбију четнике, ометају саобраћај на комуникацијама Краљево—Чачак, Краљево—Полумир и Чачак—Пожега и да врше притисак на Ивањицу, Ариље и Гучу. С просторије Придворице—Ђаково—манастир Студеница 3. српска бригада имала је да обезбеђује леђа 2. и 4. бригади, извиђа долину Ибра и напада комуникације на одсјеку Ушће—Полумир у долину Ибра. Извршавању тога наређења бригаде су приступиле 4. априла³¹ и већ 5. априла је 2. пролетерска разбила четнике 2. равногорског корпуса у селу Понору, одбацивши их на планину Чемерницу и према селима Ђаково и Бруснику, а затим посјела планину Чемерницу и напала Ђаково. Од зоре 5. априла 4. пролетерска је водила борбу на два правца. Ојачани са по једним одјељењем минобацача и одјељењем противтенковских пушака, 2. и 4. батаљон су код Мланце прешли Студеницу и напали четнике у Гуштерицама (2. батаљон) и Брезову (4. батаљон). Батаљони су разбили тзв. летеће бригаде 2. равногорског корпуса и нагјерали их да се повуку ка манастиру Студеници. Послије тога су батаљони посјели ранију просторију, са које су 6. априла дејствовали ка сјеверу.³²

Ојачани са по једним одјељењем минобацача и одјељењем противтенковских пушака, 1. и 3. батаљон напали су, лијево од 2. пролетерске бригаде, 1. и 2. љубићку бригаду 2. равногорског четничког корпуса — 1. батаљон на Орљу главу и Страинье, а 3. батаљон, преко Ободина, на Страинье. Четници су на тим положајима дали јак отпор, све до 23 часа 5. априла, а тада су се повукли према селу Осоници. Тога дана је 5. батаљон обезбијеђивао размјештајну просторију бригаде и евакуисао бригадну болницу, у којој је тада било 140 рањених и болесних бораца и руководиоца, међу којима и седам на носилима.³³

Четврта бригада је 6. априла у 8 часова извршила покрет правцем Мланца—Дебели јасен—Осоница. На Дебелом јасену су је пресрели четници 1. равногорског корпуса, али су их 1. и 3. батаљон приморали на повлачење и на њиховим су леђима ушли у Осоницу, заробивши при томе 24. четника. Наша два батаљона су потом између села Лука и Дубаца разбила већу групу четника и продужила

³¹ Исто, стр. 133—137.

³² Исто, стр. 126—129.

³³ Зборник, том I, књ. 7, док. 76.

према Горњим и Доњим Дупцима, камо је нешто касније стигао и 2. батаљон. Наступајући у улози лијевог бочног обезбјеђења бригаде и дивизије, 2. и 5. батаљон су разбили четнике на положајима код Доброг дола, на Вртељки (к. 1187), Лучком брду (к. 1009), код села Мечке и на Црном брду. Одатле је 2. батаљон продужио за Горње Дупце, камо је стигао увече, а 5. батаљон се задржао у селу Мечкама, да обезбјеђује лијеви бок бригаде и дивизије од Ивањице и са запада. Остале јединице бригаде кретале су се под непосредном заштитом 4. батаљона. Преко Дебелог јасена оне су навече 6. априла стигле у село Осоницу.

Борци су морали на рукама да пребацују рањенике, тешко наоружање и други материјал, јер се коњи, услијед велике кише која је размекшала дубоки снијег, нијесу могли кретати под товарима. Десно од 4. пролетерске бригаде, правцем Толишњица—Пропљеница—Каона, наступала је 2. пролетерска, која је у 12 часова 7. априла избила на Црни врх, одакле је обезбјеђивала десни бок дивизије од напада из Краљева и долине Ибра. Трећа српска бригада је, са просторије Деспотовица—Врмбаја—Ђаково, контролисала правце према долини Студенице и Ушћа и према селу Будожели, на запад, и одржавала везу са 4. пролетерском бригадом.

Непријатељ је 7. априла ангажовао свјеже недићевске и четничке снаге из Ивањице <и Гуче и једном колоном пошао од Бедине Вароши, преко село Доњег Рзиња, ка селу Осоници, а другом, долином Лучке ријеке, према селу Доњим Дупцима. Прву колону су 4. и 5. батаљон, са положаја Доње Рзиње—Купиште, дочекали испред села Осонице и одбацили је за Бедину Варош, а другу, испред села Доњих Дубаца, 2. батаљон, одбацивши је према Гучи и Ивањици. Чета пратећих оруђа је тога дана затварала правац према Дебелом јасену.

Непријатеља је збунило избијање 2. и 4. пролетерске бригаде у Драгачево. Немачки генерал Фелбер је то оцијенио као угрожавање Краљева и Чачка, који су били слабо брањени, па је наредио: да ојачани бугарски 70. пјешадијски пук брани горњи ток ријеке Студенице са положаја Градина—Плочник; да се главнина 25. сабирне дивизије и борбена група „Шредер“ оријентишу према сјeverу и из рејона Рудна са линије Ушће—Јечмиште, нападну 2. пролетерску дивизију; да 3. полицијски пук, 2. батаљон 3. пука и 2. батаљон 1. пука СДК, које је потчинио штабу 25.

сабирне дивизије, осигуравају комуникације у долини Ибра; да 3. пук РЗК ојача посаде на мостовима, тунелима и жељезничким станицама. Команду над одбрамбеном зonom Крајева повјерио је команданту падобранског училишта у Крајеву, потпуковнику Шулцу, а дијелове 4. пука „Бранденбург“, који су пристизали из Мађарске, задржао је у Крајеву као своју резерву. Седмог априла је из села Рађевине упућен 2. равногорски четнички корпус за села Доње Дупце и Каону.³⁴

Штаб 2. дивизије је 7. априла издао заповијест: 2. пролетерској бригади да се пребаци на просторију Каона—Брезовица—Пекчаница, разбије четнике и затвори правце према Чачку, Крајеву и долини Ибра, а 4. пролетерској да 8. априла дио снага помјери на просторију Вучковица—Пшаник—Криваче—Живица, оријентишући се према Гучи, да дио снага постави на путу Ивашица—Доњи Дупци, а дио у села Мечке и Осоницу, те затвори правце према Ивањици. У случају да непријатељ тим правцима пође с јачим снагама, оба дијела су имала да се повлаче за главнином.³⁵ Четврти батаљон Четврте бригаде разбио је четнике 7/8. априла на Великом врху, а 8. априла је наставио борбу према селима Вучковици и Вичи, одакле је затварао правце према Ивањици и Доњим Дупцима. У зору 8. априла 1, 2. и 3. батаљон су посјели положаје на линији Доњи Дупци—Горњи Дупци. Са њих су 2. и 3. батаљон, у правцу Гуче, напали 1. равногорски четнички корпус и 1. и 3. батаљон 3. пука СДК, док је 1. батаљон затворио правац Каона—Ивањица.

Сва три батаљона су у току дана успјешно бранили села Доње и Горње Дупце. Пети батаљон је посјео положаје на линији Осоница—Мечке, а 8/9. априла је, заједно са 2, 3. и 4. батаљоном и четом пратећих оруђа, учествовао у општем противнападу. Око 22 часа 8. априла четници 1. равногорског корпуса и 1. и 3. батаљон 3. пука СДК одбачени су према Гучи, Котражи и Ивашици, а 1. батаљон 4. пролетерске бригаде наставио је гоњење непријатеља према Каони. Десно од 4. бригаде водила је борбе 2. пролетерска бригада и 8/9. априла заузела Каону. Послије завршеног противнапада, 1. батаљон 4. бригаде посјео је село Милатовиће и положаје испред села Живице и Губеревца претм Гучи, 2. батаљон положаје на линији Кривача—

³⁴ П. Вишљић, исто, стр. 143—144.

³⁵ Зборник, том I, кн>. 7. док. 83.

—Пшаник, 3. батаљон село Живице и положаје на линији Љута крушка—Клик, 4. батаљон село Вичу, 5. батаљон село Луке, а остале јединице бригаде прикупиле су се у рејону села Доњих Дубаца.

Друга пролетерска бригада посјела је положаје десно од 4. пролетерске, на линији Пекчаница—Каона—Мајсторовићи—Брезова, са које је 9. априла водила борбу с Нијемцима који су се, уз пратњу два тенка, пробали од Краљева до села Рађевића и вратила их за Краљево. За то вријеме је 3. српска бригада са два батаљона порушила мост и жељезничку пругу у подручју Полумира, у долини Ибра јужно од Краљева, а са стал^м јединицама је водила борбу с Бугарима који су наступали узводно долином Студнице.

Ради сигурније одбране Ивањице и Гуче и заштите комуникације Ивањица—Гуча, непријатељ је истурио тенкове на Вијенцу (к. 855), посјео положаје с пјешадијом и артиљеријом у рејону села Бедине Вароши, на Црњанском брду, Мићића кршу и у селу Свештицама, а на сектору Каоне груписао је једанаест четничких бригада, којима је из Гуче непосредно командовао Дража Михаиловић. Десетог априла, користећи се маглom и кишом, 2. и 4. пролетерску бригаду напали су: 1. равнгорски четнички корпус, правцем Гуча—Губеревац; Нијемци, Бугари и недићевци, правцем Гуча—Вича—Зечевићи—Каона; једна моторизована њемачка колона и 2. равнгорски четнички корпус, правцем Краљево—Рађевићи—Каона.³⁶

Први батаљон Четврте бригаде задржао је непријатеља у самом почетку наступања на правцу Гуча—Губеревац и противнападом га одбацио према селу Кнежевићима. Међутим, на правцу Гуча—Вича—Зечевићи—Каона, упркос упорној одбрани 3. батаљон 4. бригаде, непријатељ је око 12 часова тога дана успио да заузме Љуту крушку и да се пробије до школе у Вичи, али је пред мрак, бојећи се да не буде нападнут и одсјечен, одступио за Грчку. Друга пролетерска бригада успјела је да на правцу Каона—Рађевићи—Краљево одбаци непријатеља и врати га у полазне рејоне. На правцу 3. српске бригаде тога дана су Бугари, из долине Ибра, успјели да се пробију у села Рудно и Чачину и овладају просторијом све до села Придворице. Пета крајишка дивизија је на правцу Сјенице и Дуге пољане, са линије Коритник—Планиница—Изубра, разбила

³⁶ П. Вишњић, исто, стр. 152.

2. милешевски и Пожешки четнички корпус и одбацила муслиманску фашистичку милицију која је нападала од Сјенице, али на правцу Ушћа и Рашке није успјела да задржи бугарске снаге. Оне су је све више притискале и, заједно са снагама које су нападале 3. српску бригаду, по-сјеле линију Борково—Паскаш—Чуке (к. 1039), истурајући јаче снаге на планину Радочело, Мириловац, Јелешу по-љашу и Милићки крст (к. 1441).³⁷

Да би спријечио непријатеља да одвоји 2. пролетерску и 5. крајишку дивизију, сачувао територију за спушташе савезничке помоћи и припремио јединице за форсираше Ибра, штаб УГД је наредио штабу 2. дивизије да своје бригаде извуче из Драгачева и пребаци у изворни дио Студенице, те да одатле једном бригадом дејствује на правцу Ђаково—Ушће, а да остале двије бригаде садејствују бригадама 5. крајишке дивизије у борби против Бугара на просторији Деспотовица—Придворице—манастир Студеница. Штаб 2. дивизије је с тим у вези 10. априла у 10 часова издао заповијест којом је 2. пролетерској бригади наредио да главнину снага повуче на лијеву обалу Белице и да, са положаја Лукавица, Јавор, Забарјачко брдо, задржи непријатеља све дотле док се шени и позадински дијелови 4. пролетерске не пребаци из подручја Доших Дубаца у село Мечке. Ради затвараша правца према Ивашици и осигураша бригада приликом извлачеша до села Мечке и према долини Студенице, штаб дивизије је 4. пролетерској бригади наредио да најприје повуче јединице на лијеву обалу Белице и десну обалу Сташевачке ријеке, а затим да појача снаге на правцу села Осонице.

Штаб бригаде је 10/11. априла ка Осоници упутио 4. батаљон. Тај батаљон и 5. батаљон, који је већ тамо био, имали су задатак да затворе правац Мечке—Ивашица и обезбјеђују 2. и 4. бригаду у прикупљашу у подручју Осонице и повлачеше ка долини Студенице. Остале јединице бригаде су се те ноћи почеле извлачити из Драгачева и 11. априла су се прикупиле у Осоници. Слиједећег дана читава бригада је, преко Дебелог јасена, одмаршевала за долину Студенице, а 13. априла посјела просторију Савово—Гарине—Грајићи—Мланца—Грдан и затворила долину Студенице. За вријеме извлачеша из Драгачева 2. пролетерска бригада штитила је лијев.и бок обје бригаде и са Других коса одбацила Нијемце који су их у стопу пратили,

³⁷ Исто, стр. 173—174.

пребацила се на просторију Орница—Понор—Ћаково и затворила правце према долини Ибра, Каони и Ивањици. Трећа српска бригада је за то вријеме посјела просторију Добри до—Врмбаја—Деспотовица и затворила правац према Ивањици. У борбама од 5. до 13. априла 4. пролетерска бригада убила је 82 и ранила око 100 непријатељских војника, заробила је 65 четника и заплијенила 7 пушкомитраљеза, 1 минобацач, више пушака, пиштоља и муниције. Из бригаде је избачено из строја око 40 бораца и старјешина. Тако је бригада, са 1.500 бораца и руководиоца, од којих су 1.268 били чланови КПЈ и Скоја, поново стигла у долину Студенице.³⁸

Чим се прикупила у долини Студенице, штаб 2. дивизије је 13. априла наредио 4. бригади да главнином снага нападне те ноћи штаб 61. бугарског пука и 3. батаљон 122. пука у селу Милићу (заселак Борково), разбије их и настави наступање долином Студенице, а мањим снагама да, преко Мисиловца и Лекине стране, продужи за Бзовик и Боговиће како би спријечила одступницу непријатељу ка Рудну, те да садејствује 1. и 4. крајишкој бригади.³⁹ Ноћу 13/14. априла 1, 2. и 5. батаљон прешли су на десну обалу Студенице, посјели положаје за напад и напали Бугаре у засеоку Боркову. Први батаљон је главнином напао положаје на линији Јечмиште—к. 1266, а затим и источни дио Боркова. Једном четом је напао Тичју главу и одатле затварао правац према манастиру Студеници. Пети батаљон је главнином напао непријатељеве положаје на линији к. 1266—Паскаш, а затим јужни дио Боркова. Једном својом четом нападао је Милићки крст и затворио правац према планини Радочелу. Други батаљон је нападао положаје између к. 1039 и Тодоровића, а затим, са њих западни дио Боркова. Те ноћи је и 4. батаљон прешао Студеницу и посјео Преколиваду, са које је затварао правце што од села Рудног и Ушћа воде према Паскашу и Боркову. Борбе за Борково настављене су и 14. априла.

³⁸ Исто, стр 164.

Погинути су: борци Милош П. Бојовић, Душан П. Бјелаковић, Милутин Н. Гарић, Драгиша Т. Ђукић, Светозар Л. Јушковић, Душан Н. Лабовић, Спасоје С. Мартиновић и Васо Р. Михаиловић; десетари Никола Ђ. Јовановић, Ђорђевић Ђ. Поповић и Вукан Ивановић, водници Боро Драговић и Јагош М. Ристић; замјеници политичког комесара чете Ацо Александар Крстајић и Лука Б. Јановић; политички комесар чете Ђола Ђековић и политички комесар батаљона Михаило Бољевић; дневник аутора.

³⁹ П. Вишњић, исто, стр. 175.

Батаљони нијесу једновремено напали на Борково, што је добрим дијелом и било узрок неуспјеха. Они су ноћу 13/14. априла успјели да опколе Борково, али су се Бугари упорно бранили са раније уређених положаја, не допуштајући нашим снагама да им се приближе. Све правце, положаје и прилазе према Боркову Бугари су право-ремено утврдили и организовали за одбрану, а у томе су — мора им се признати — били прави мајстори.

У 14 часова тога дана 1. батаљон је држао положаје на сјеверним падинама планине Радочела, на линији Бела стена—Тичја глава, а дијелом снага затварао правце долином Студенице према Ушћу; 4. батаљон је држао положаје источно од Боркова на линији к. 935—к. 1266, са којих је вршио притисак на Борково; 2. батаљон се налазио на положајима западно од Боркова на линији Рупа—Чука; 5. батаљон је посјео положаје на Паскашу и Милићком крсту, одакле је нападао Борково и затварао правце према планини Радочелу и селима Рудном и Бзовику; 3. батаљон је обезбјеђивао позадинске јединице бригаде и коморе батаљона и са положаја Орија глава—Мланца затварао правац према Ивашици; чета пратећих оруђа је минобацачима дејствовала са ватрених положаја из рејона гробља — западно од Боркова, подржавајући напад 2. батаљона, а топо-вима са ватрених положаја из рејона Мланце, подржавајући напад осталих батаљона.

Десно од 4. бригаде, са просторије Добри до—Врмбаја—Деспотовица, дејствовала је 3. српска бригада, а са просторије Дебели јесен—Савово—Ђаково, лијево од 4. бригаде, — 2. пролетерска бригада. Прва и Четврта крајишка бригада водиле су борбу с Бугарима у Рудном, а остале јединице 5. дивизије са четницима и недићевцима на правцу Катићи—Ивањмца, а с муслиманском фашистичком милицијом и Нијемцима на правцу Сјенице.

Четврта пролетерска бригада наставила је борбе с Бугарима у Боркову и у току ноћи 14/15. априла, али није имала успјеха, јер су се бугарски војници грчевито бранили, а и батаљонима је понестало муниције, нарочито ручних бомби. У наставку борби 15. априла Бугари су били сатјерани у неколико зграда, али су ипак успјели да се одрже. Командант бугарског 61. пјешадијског пука је употребио све снаге, чак и коњовоце, и пошло му је за руком да задржи снажан напад 2. и 4. батаљона у 14 часова и поновљени напад у 21 час.

Док су се водиле борбе за Борково, генерал Фелбер и командант 25. сабирне дивизије, ради деблокаде снага у Боркову, 15. априла упутили су: из Рудног 3. батаљон бугарског 61. пјешадијског пука и 2. батаљон 70. пука с ојачањима, правцем Бзовик—Милићи крст—Милићи; из рејона Лесковице, 2. батаљон њемачког 3. полицијског пука, правцем дгсна обала Студенице—Милићи; из рејона Ушћа, 1. батаљон бугарског 61. пјешадијског пука, да напада на Таву, и Ђаково; из Ивањице 2. батаљон бугарског 69. пјешадијског пука, према Ђакову и Ушћу, и 2. батаљон бугарског 61. пјешадијског пука, преко Будожеле, да нападне из позадине наше снаге у рејону села Мланце.⁴⁰ Непријатељске снаге су, преко Мисиловца и Пољана, наступале од Рудног, брзо су се пробијале ка селу Милићима и подишле положајима 1. и 5. батаљона 4. пролетерске бригаде на линији Кривача—Милићи крст—Клече. Батаљони су ту непријатељеву колону напали у 21 час, у исто вријеме када су 2. и 4. батаљон напали на Борково. Али је већ у зору 16. априла 4. бригада била приморана да се повуче од Боркова на лијеву обалу Студенице. Батаљони су посјели положаје на одсјеку Гарине—Мланца, са којих су до 19. априла затварали правце долином Студенице, према Ушћу и према Ивањици.

У борбама за Борково непријатељ је имао 100—120 мртвих, приличан број рањених и 19 заробљених, међу којима један официр и један подофицир, а шесторица војника су добровољно пришли нашим јединицама. Заплијењено је 5 пушкомитраљеза, више пушака, 1 тромблонска пушка, 2 машинке, 1 пиштољ и 5 коња, а 80 коња је убијено. Из 4. бригаде је избачено из строја око 70 бораца и старјешина.⁴¹

⁴⁰ Исто, стр. 180.

⁴¹ Зборник, том I, књ. 20, док. 150.

Погинули су: борци Миленко М. Бојовић, Вукајло С. Бабић, Радован Шошкић, Јован Р. Лазовић, Милан С. Милачић, Раде В. Милошевић, Миљан Ђ. Мословарић, Огњен М. Новосел, Илија М. Обрадовић и Владо Ј. Шљиванчанин; десетари Илија Перовић, Бранко Н. Ђулафић, Милета Р. Ђулафић и Секуле Џудовић; водници Милутин М. Бојичић, Ђика Радисав Дабегић, Вучић М. Ђерковић и Милић Р. Нововић Мушо; политички делегати вода Војин Н. Драговић, Милисав Р. Зечевић, Вучета Зечевић, Вучета М. Лакићевић и Андрија П. Шћепановић; командир чете Михаило М. Ђерковић и референт санитета батаљона Станислава Л. Јакић; дневник аутора.

Десно од 4. бригаде, са Великих ливада, 3. српска бригада водила је борбу с 2. батаљоном бугарског 63. пјешадијског пука и непријатељским снагама које су од Ивањице нападале тим правцима, а лијево је 2. пролетерска бригада, са просторије Савово—Градина, штитила лијеви бок дивизије од напада из долине Ибра — од Полумира и са Чемернице. За то вријеме су бригаде 5. крајишке дивизије разбиле батаљон СДК, четнике Пожешког корпуса и Златиборске бригаде и овладале Глогом, Чешљем и Острицом и обезбијеђивале десни бок УГД од Рашке, Сјенице, Дуге Псљане, од Јавора и планине Голије и од Ивањице.

Све вријеме борби у изворном дијелу Студенице непријатељска авијација је снабдијевала потребним средствима опкољене Бугаре у Боркову, и то једино ноћу, употребљавајући падобране. Међутим, њена су борбена дејства била знатно слабија вјероватно зато што су савезнички авиони тих дана у већим групама често прелетали просторију на којој су јединице УГД водиле борбу.

Многи су разлози довели до неуспјеха код Боркова; прије свега, непријатељ је, као што је већ речено, право-времено и јаким снагама организовао одбрану, ријешен да се до задњег брани; затим, противник је у снагама и средствима био много надмоћнији; све јединице групе дивизија биле су нападнуте у исто вријеме и свака је била ангажована на свом правцу; нашим јединицама је недостајала муниција; било је и слабости у командовању, изостало је садејство између батаљона и између самих њихових јединица; људство је било заморено, слабо храњено м. јединице су имале велики број рањеника и веома су биле ангажоване око болница. Све је то на један или други начин утицало на резултат борби. Но и поред тога, гледано у цјелини, група је приморала непријатеља да на линији Борково—Милићки крст—Јелење ливаде—Бзовик пређе у одбрану.

Извлачење на Маљен и Повлен

Да би разбио наше дивизије, непријатељ их је одлучно и јаким снагама нападао с фронта, с леђа и на бокове: 2. пролетерску дивизију из долине Ибра, с планине Чемернице и од Ивањице, а 5. крајишку дивизију из долине Ибра, од Сјенице и са планине Голије. Суочен с таквом ситуаци-

јом, штаб 2. дивизије је одлучио да јединице извуче из долине Студенице и приближи их 5. крајишкој дивизији.⁴² Први и Трећи батаљон 4. пролетерске бригаде одмах су посјели положаје на Великим ливадама. Задатак им је био да заједно са 3. српском бригадом, која је била лијево од њих, спријече непријатеља да се од Ивањице пробије у долину Студенице. Остале јединице бригаде затварале су и даље правце према манастиру Студеници, Бзовику и Рудном. Друга пролетерска бригада штитила је десни бок дивизије од напада са планине Чемернице и од Полумира, а 5. крајишка дивизија дејствовала је према Ибру, Сјеници и планини Голији и штитила лијеви бок и леђа ударне групе дивизија.

Међутим, штаб групе дивизија се <и даље надао да ће прећи Ибар и продријети у Топлишу и Јабланицу. Зато је одлучио да се обје дивизије задрже на посједнутој просторији док не пристигне савезничка помоћ и да се припремају за форсирање ријеке. Али непријатељ није чекао, већ је, одсудно бранећи сектор око Студенице, ужурбано припремао напад: од Ивањице, преко Количевића и Међуречја, ка планини Голији; од Ивањице, долином Моравице и преко Будожела, ка Великим ливадама и селу Комадинама; од Рашке, преко села Трнавца, ка планини Голији; од Сјенице, преко планине Јавора, ка Ивањици. Испред фронта наших јединица стално су пристизале нове, свјеже непријатељеве снаге — њемачке, бугарске и квислиншке.

На вријеме откривши њихово груписање, штаб 2. пролетерске дивизије је 18. априла поново одлучио да извуче јединице из долине Студенице на повољније положаје. С том се одлуком два дана касније сложио и штаб групе, те наредио: 4. пролетерској бригади да се ноћу 18/19. априла пребаци на просторију Деспотовица—Вионица—Добри до и затвори правце који, преко Студенице, воде ка Бзовику и Рудном и, долином Моравице, ка Ивањици; 2. пролетерској бригади да с положаја на линији Мланца—Гарина—Орља глава штити леђа и десни бок дивизије од манастира Студенице, Полумира и села Милића; 3. српској бригади да са Великих ливада затвара правац према Ивањици.⁴³

Четврта пролетерска бригада је одмах пришла извршавању наређења. Тек 19. априла су 1. и 3. батаљон посјели

⁴² Зборник, том I, књ. 7, док. 118 и 121.

⁴³ Исто, док. 126.

положаје у рејону Доброг дола, одакле су затварали правце који воде долином Моравице ка селу Комадинама; 2. и 4. батаљон положаје у рејону Деспотовице, одакле су затварали правце који преко Студенице воде ка Бзовику и Рудном; 5. батаљон положаје у рејону села Вионице; остале јединице су се размјестиле на просторији Милутиновићи—Марковићи—Рађевићи. Лијево од 4. пролетерске је 3. српска, са Великих ливада, затварала правце према Ивашици, а 2. пролетерска бригада посјела је просторију коју је до тада држала 4. пролетерска, штитећи десни бок и леђа дивизије од напада из долине Студенице и Ибра.

Први и Трећи батаљон 4. бригаде, потискујући четнике 2. милешевског корпуса према Кушићима, 20. априла су се повезали са 3. српском бригадом у Лепосавићима и Куманици, стигли у Ђопиће и затворили правце према Комадинама; 2. и 5. батаљон посјели су рејон Павловића и Вуковића, повезали се са 5. крајишком дивизијом, чији су се дијелови тог дана помјерали лијево и испред 2. дивизије, и затворили правце према Градцу и Кулизинама. Остале јединице 4. пролетерске бригаде, под заштитом 4. батаљона, прикупиле су се у селу Белој Стени, одакле је 4. батаљон одржавао везу с 2. пролетерском бригадом у селу Мланци. За то вријеме се борбена група „Холман“,⁴⁴ која је наступала од Ивањице, пробила преко Потковиља, потисла 10. крајишку бригаду, посјела Ђуровића брдо (к. 1097) и озбиљно угрозила везу између 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије.

Увидјевши да су дивизије доспјеле у критичну ситуацију, а да би избјегао тешке борбе и губитке, штаб групе је 20. априла одустао од форсирања Ибра и одлучио да с јединицама пређе комуникацију Ивањица—Сјеница и продужи у западну Србију. С том одлуком се два дана касније сложио и Врховни штаб.⁴⁵ Пребацавање у западну Србију штаб групе је замислио да изведе продирући у двије колоне: 2. пролетерска дивизија правцем Опаљеник—Катићи—Узићи и даље преко комуникације Пожега—Ужице ка Повлену, а 5. крајишка дивизија правцем Кулизина—Штитово—Јубиш—Чајетина и даље преко комуникација Ужице—Вишеград и Ужице—Бајина Башта ка Повлену.

⁴⁴ П. Вишњић, исто, стр. 190.

⁴⁵ Исто, стр. 192—197.

У духу те одлуке, штаб 2. дивизије је својим јединицама наредио да ноћу 21/22. априла пређу комуникацију Ивашица—Сјеница и наступају ка Златибору. Четврта пролетерска је на марш кренула 21. априла. По лошем времену, уз то оптерећена великим бројем рањеника, она је наступала правцем Потковиље—Равна гора—Павловићи—Погледи. Њен 1. и 4. батаљон водили су борбе на правцу села Дајића. Око 5 часова 22. априла приближила се комуникацији Ивањица—Сјеница.

Ту саобраћајницу су од Ивањице притискали 4. пук „Бранденбург“, бугарски 63. пук и 1. батаљон 4. пука СДК: од Јавор-планине група „Кремплер“, а са линије Мучањ—Трудово—Штитово четници златиборског, 1. равногорског, 2. милешевског, пожешког и ваљевског корпуса. Па ипак, 2. дивизија је прешла комуникацију и продужила наступање. Након преласка комуникације 4. бригада се иза 2. пролетерске и 3. српске бригаде и лијево од њих, кретала према Равној гори. Већ тога дана су њен 2, 4. и 5. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице посјели просторију Пресјека—Гушевац—Вујаши. Са тих прилаза 2. батаљон је затварао правце према Равној гори и Копићима, 4. батаљон према Јасенову, 5. батаљон према Белој Реци, 1. батаљон из села Брезове према Равној гори, а 3. батаљон према Ивањици. Штаб бригаде се смјестио у Гушевцу.

Убрзо затим, ноћу 23/24. априла, 4. пролетерска се, по наређењу Штаба дивизије, помјерила на просторију Мочиоци—Равна гора—Клеково, са задатком да затвара правце према Москви, Белој Цркви и Штитову. Друга пролетерска се пребацила у подручје села Бјелуше и Шареника, а 3. српска бригада у рејон села Брезове и Катића. Дању 24. априла 4. бригада је продужила покрет. У зору 25. априла њен 1. м. 5. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде избили су у рејон села Бјелуше, 2. батаљон у село Бреково, а 3. и 4. батаљон у село Високо. На тој просторији бригада је примила рањенике и болеснике читаве 2. пролетерске дивизије и са њима продужила за село Сирогојно.

У Сирогојну се, међутим, само кратко задржала. По наређењу штаба 5. крајишке дивизије,⁴⁶ коме је привремено стављена под команду, 4. пролетерска је 26. априла с

⁴⁶ П. Вишњић, исто, стр. 217—221.

рањеницима дивизије и 2. батаљоном 2. пролетерске бригаде, кренула даље, правцем Висока—Преслап—Желина—Дренова, до села Гостиља. Ту је штаб бригаде примио наређење штаба 5. крајишке дивизије да главнину бригаде прикупи у Гостиљу, да дијелом својих снага из села Рудина затвори правце према Боровој глави, Чајетини и Палисаду, у којима су биле сталне посаде, јачине до два батаљона, Бугара, Нијемаца и недићеваца, које су стално крстариле комуникацијом Ужице—Борова глава, а дијелом снага из села Алина Потока и Трнавe да обезбиједи леђа од напада са истока. Десно од 4. пролетерске бригаде, према Ужицу, дејствовала је 4. крајишка, позади које се, у рејону села Рожанства, прикупљала 10. крајишка, а лијево у рејону села Раковице, 1. крајишка бригада.⁴⁷

Штаб 5. крајишке дивизије издао је 27. априла допунско наређење да јединице пређу комуникацију Ужице—Борова глава, а потом да наступају у три упоредне колоне. Десну колону чиниле су 10. и 4. крајишка бригада, без два батаљона, а лијеву 1. крајишка бригада. У средњој су колони били 4. пролетерска, два батаљона 4. крајишке и 2. батаљон 2. пролетерске бригаде и болнице обију дивизија. Она је имала да се пробије правцем Алин поток—Рудина—Мушвете—Церовићи—Кнежевићи—Николино брдо (к. 724)—Лекићи, до просторије Јаћимлук—Бранешци—Павловићи.⁴⁸

Приступајући извршавању тог задатка, штаб 4. пролетерске бригаде је 26/27. априла свој 1. и 5. батаљон и два батаљона 4. крајишке бригаде упутио, преко Рудина, на Бели камен (к. 900), с тим да средњој колони обезбиједи прелазак комуникације Ужице—Борова глава од напада из Чајетине и са Палисада. Остале јединице средње колоне су се 27. априла изјутра, по великој киши и магли, упутиле ка комуникацији. Први и Пети батаљон 4. пролетерске су на Белом камену (к. 900) наишли на Бугаре и недићевце. Послије краће борбе, у којој је непријатељ имао 3 мртва, више рањених и 1 заробљеног подофицира, наши батаљони су Бугаре и недићевце сабили у Чајетину. Затим је 5. батаљон, затварајући правце према Чајетини, наступао у улози лијеве побочнице средње колоне, а 1. батаљон у улози претходнице.

⁴⁷ Исто, стр. 222.

⁴⁸ Исто, стр. 224.

За то вријеме је средња колона избила на комуникацију. Испред села Мушвета 3. батаљон 4. пролетерске бригаде посјео је к. 718 на самој комуникацији. Са ње је колони обезбјеђивао прелазак, а затим је, у улози заштитнице, наступао до засеока Јаћимлука. По завршеном дневном маршу батаљони су се овако размјестили: 4. батаљон у засеоку Томанићима, одакле је извиђао правце према жељезничкој станици Вруца; 5. батаљон у засеоку Лекићима, одакле је затварао правце према Мачкату и Чајетини; 3. батаљон, чета пратећих оруђа и интендантура с бригадном комором у засеоку Јаћимлуку, одакле је 3. батаљон штитио размештајну просторију средње колоне; 2. батаљон у засеоку Павловићима, одакле је извиђао правце према долини Ћетиње; остале јединице средње колоне и штаб 4. пролетерске бригаде у засеоку Саиновини. Тога дана су и остале јединице лијеве колоне групе дивизија прешле комуникацију Ужице—Борова глава и посјеле одређену просторију.

Послије тога је требало прећи жељезничку пругу и друм Ужице—Вишеград. Те саобраћајнице су бравили дијелови 4. пука „Бранденбург“, бугарске 24. пјешадијске дивизије, 4. пука СДК и четници из више корпуса. Сем тога, жељезничка пруга пролази тешко приступачним кањоном ријеке Ћетиње, с обје стране затвореним стрмим литицама. Прилази прузи су врло ријетки, узани и њима су се могли кретати једино пјешаци. Друм од Ужица за Вишеград води сјеверније од ријеке Ћетиње и њеног кањона, падином планине Таре, преко Кремне, Шаргана и Мокре горе.

Штаб 5. крајишке дивизије је 27. априла у 21 час одлучио да јединице лијеве колоне групе дивизија пређу жељезничку пругу и друм Ужице—Вишеград на одсјеку између жељезничких станица Стапара и Кремне. С тим у вези штаб групе је наредио да четири упоредне колоне почну да прелазе саобраћајнице 28. априла у 4 часа, па да потом продуже на сјевер према комуникацији Ужице—Бајина Башта. Четвртој пролетерској бригади је наређено да с болницама обиђу дивизија, 2. батаљоном 2. пролетерске и батаљонима 4. крајишке бригаде, који прате болнице, крене 28. априла прије зоре, општим правцем Вучје брдо (к. 837) —Томановићи—Митрашиновићи, да заузме жељезничку станицу Вруца, поруши пругу, пређе друм Ужице—Вишеград и продужи на сјевер до просторије Кнежевићи—Пеар

—Роговићи. Десно од 4. пролетерске бригаде, пругу и друм прећи ће 4. и 10. крајишка, а лијево 1. крајишка бригада.⁴⁹

Други и Четврти батаљон 4. пролетерске бригаде пошли су 28. априла у 2 часа према жељезничкој станици Вруца — 2. батаљон правцем Павловићи—Рожњак, а 4. батаљон правцем Томанићи—Митрашиновићи, са задатком да до 4 часа ослободе станицу. Након тога је 2. батаљон имао да поруши пругу западно, а 4. батаљон источно од станице, те да посједну друм Ужице—Вишеград, ухвате везу с 1. крајишком, односно 10. крајишком бригадом, осигурају се према Биоски и Ужицу и обезбијеђују пријелазак пруте и друма средњој колони. Послије пребацивања средње колоне преко друма, 2. и 4. батаљон имали су да наступају у улози заштитнице средње колоне и обезбијеђују је од напада од Ужица, Биоске и са комуникације Ужице—Вишеград.

За 2. и 4. батаљоном пошли су 3. батаљон и чета пратећих оруђа, са задатком да у рејону жељезничке станице Вруца организују пребацивање болница и коморе. Потом је требало да 3. батаљон посједне посложаје јужно од станице, на линији Крида—Солила, и да затвара правце према Мачкату и Чајетини. Болнице обију дивизија, коморе 4. пролетерске бригаде, 1. батаљон 4. пролетерске, 2. батаљон 2. пролетерске и оба батаљона 4. крајишке бригаде, који су непосредно обезбијеђивали болнице и комору и носили 30 рањеника, према станици су се кретали позади 3. батаљона. Они из Вруца требали су да, преко Митрашиновића и друма Ужице—Вишеград, продуже на сјевер, ка размјештајној просторији. Непосредно позади њих наступао је, у улози заштитнице средње колоне, 5. батаљон, који је од жељезничке станице Вруца имао да наступа као претходница средње колоне.

У зору 28. априла 2. и 4. батаљон су растјерали посаду станице Вруца, запалили станицу и порушили пругу источно и западно од ње, а затим је 2. батаљон продужио лијево, правцем Рожњак—Делићи, а 4. батаљон десно, правцем Митрашиновићи—Ђурићи. Потом су посјели друм и поставили лака обезбијеђења — 2. батаљон према Биоски, а 4. батаљон према Ужицу. Трећи батаљон и чета пратећих оруђа такође су стигли на жељезничку станицу у предвиђено вријеме, организовали прелажење болница и комора

¹ Зборник, том III, књ. 7, док. 254.

преко пруге и посјели положаје јужно од станице, на правцу Мачката и Чајетине, ради обезбјеђења преласка средње колоне преко пруге и друма Ужице—Вишеград. Око 8 часова на станицу су стигли и први дијелови батаљона с болницама и комором, а 5. батаљон је преузео улогу претходнице средње колоне.

До тог тренутка, јединице су извршавале своје задатке под заштитом ноћи и јутарње магле, која је ограничавала видљивост на 20 до 30 метара. Послије 8 часова магла се нагло дигла. Пред 2, 4. и 5. батаљон, друмом од Ужица, избили су, у пратњи 10 до 15 лаких и средњих тенкова, дијелови 4. пука „Бранденбург“, с којима су претходно водиле борбу 4. и 10. крајишка бригада на свом одсјеку прелаза. Други, Четврти и главнина Петог батаљона одмах су прихватили борбу и водили је све до 16 часова тог дана, а једна чета 5. батаљона, штаб 5. крајишке дивизије и чланови Главног штаба за Србију који су се кретали са штабом 5. крајишке, прешли су друм и продужили на сјевер. Ситуација је била критична.

Други, Четврти и главнина Петог батаљона водили су борбу на друму и у непосредној околини с непријатељевом пјешадијом коју су подржавали артиљерија и тенкови. Како је то било земљиште откривено, а наше јединице није су имале противтенковских средстава, противник их је сваког тренутка могао одбацити са друма. Тога дана је најтеже борбе водио 4. батаљон, на Малића брду. Ту кључну тачку на одсјеку прелаза средње колоне Нијемци су настојали да посједну на сваки начин како би са ње непосредно напали и уништили болнице и коморе у долини Ћетиње. Тога дана су Нијемци више пута заузимали Малића брдо, али су их борци 4. батаљона, свјесни ситуације у којој су се налазили рањеници, сваки пут на јуриш збацивали. У најкритичнијој ситуацији, око 12 часова, када су Нијемци друмом од Ужица најјаче насртали, 2. батаљон је водио борбу на правцу жељезничке станице Биоска, коју није успјела да заузме 1. крајишка бригада; 3. батаљон је сам водио борбу с јаким бугарским и четничким снагама, на правцу Мачката и Чајетине; главнина 5. батаљона је помагала 1. батаљону 4. пролетерске, 2. батаљону 2. пролетерске и батаљонима 4. крајишке бригаде при извлачењу рањеника из долине Ћетиње на косе јужно од станице Вруца.

Послије извлачења рањеника из долине Ћетиње, према Бугарима и четницима, на правцу Чајетине и Мачката, уве-

ден је у борбу 1. батаљон. Главнина 5. батаљона уведена је у борбу против Нијемаца на друму. Тако су тога дана сви батаљони 4. пролетерске учествовали у борби која је вођена у уском кругу. Трећи батаљон је успио да задржи Бугаре и четнике који су покушали да се пробију до железничке станице Вруца. А послије увођења у борбу 1. батаљона, поколебани Бугари и четници су у току дана одбачени у полазне рејоне. За то вријеме су 2. и 4. батаљон и главнина 5. батаљона сабили и органичили Нијемце на дејства дуж друма. Слиједеће ноћи читава средња колона се, маневром преко села Стапара, пребацила преко пруте и друма и продужила на сјевер, ка селу Доловима. Тога дана пруту и друм Ужице—Вишеград пријешле су све јединице лијеве колоне групе дивизија. У тим борбама Нијемци су имали 94, а Бугари 16 војника избачених из строја; заробљен је 1 официр, 1 подофицир и 29 четника.⁵⁰ Из 4. пролетерске бригаде је избачено из строја око 30 бораца и старјешина.⁵¹

Пошто су јединице лијеве колоне групе дивизија прешле друм Ужице—Вишеград, штаб 5. крајишке дивизије им је наредио да у истом поретку наставе покрет ка Јеловој гори и пријећу друм Ужице—Бајина Башта. Ради извршења тог наређења, 5. батаљон 4. пролетерске бригаде, ојачан противтенковским средствима, посјео је 29. априла прије зоре Кадињачу. Задатак му је био да се повеже с 4. крајишком бригадом, затвори правац према Ужицама и осигурава десни бок средњој колони. Затим је прешла друм средња колона с болницама обију дивизија. Она се до 6 часова прикупила у подручју Расадника и Јефтовића, сјеверно од друма. Док су се јединице лијеве колоне групе дивизија пребацивале преко друма, Нијемци су се с тенковима пробали из Ужица до Граба, одакле су продужили према Кадињачи и Ланишту. Намјера им је била да обухвате наше снаге преко Јелове горе и набаце их на масив

⁵⁰ Исто, док. 150.

⁵¹ Погинули су: борци Радомир Асановић, Милован М. Бабовић, Миљан Д. Богавац, Добривоје Милојевић, Драгутин М. Раковић, Радомир Б. Сератлић, Драго Р. Зоговић, Полка М. Ђулафић и Милутин ЈБ. Шћекић Лала; десетари Миљан Рајковић, Илија Самарџија, Радомир М. Симовић и Милорад М. Ђулафић; водници Драгутин Р. Зечевић, Ново Ј. Зечевић и Фране Стипе Славица; политички делегати вода Млађо Радевић, Милутин Р. Милошевић и Маринко Т. Славица; замјеник командира чете Бранко Драговић и интендант батаљона Милутин Мартиновић; дневник аутора.

Таре, односно у долину Дрине и да их, у садејству с Бугарима и недићевцима разбију.

Да би се избјегле борбе у захвату друма, штаб 5. крајишке дивизије наредио је јединицама да одмах изврше покрет преко Јелове горе ка Сечи Реци. Средњој колони, односно 4. пролетерској бригади, наређено је да с јачим осигурањима наступа од Расадника, преко Шупље липе, за Сечу Реку, да се осигура према комуникацији Ужице—Ваљево и повеже са штабом 2. пролетерске дивизије.⁵² У вези с тим наређењем, штаб 4. пролетерске је болнице обију дивизија и комору бригаде, у пратњи 1. и 5. батаљона 4. пролетерске, 2. батаљона 2. пролетерске и два батаљона 10. крајишке бригаде, упутио преко Јелове горе за Руду букву, односно Сечу Реку, а свој 4. батаљон одредио да непосредно штити ту колону. Други м Трећи батаљон и чете пратећих оруђа 4. пролетерске и два батаљона 10. крајишке бригаде образовали су општу заштитницу лијеве колоне групе дивизија и обезбјеђивали је од напада из Ужица, са Кадиначаче и од Дуба.

У наступању преко Јелове горе, 30. априла, колона с рањеницима потисла је четнике ка Косјерићу. Дијелови 5. крајишке дивизије смјестили су се у рејону Руде Букве, а 4. пролетерска бригада прикупила се у рејону Сече Реке. Њене су се јединице размјестиле овако: 1. батаљон у засеоку Годљеву, одакле је затварао правце према Повлену; 2. батаљон у селу Гајтану, одакле је затварао правце према Јеловој Гори; 3. батаљон и чета пратећих оруђа у Сечој Реци, одакле су затварали правце према Косјерићу и Рибаревини; штаб бригаде, 4. батаљон и позадинске јединице у засеоцима Минићима и Сувом Врелу, одакле је 4. батаљон затварао правце према Повлену; 5. батаљон у селу Головићима, одакле је затварао правце према Косјерићу. У рејону Сече Реке истог дана бригаду су напали један батаљон Нијемаца из састава групе „Васел“ од Косјерића и четници Златиборског корпуса од Трнаве, с којима је бригада водила оштре борбе све до 19 часова, односно до пребацивања болнице и коморе у заселак Веселиновиће. Послије тога је посјела положаје Башићи—Радошевићи, са којих је спречавала непријатељев продор према Варди.⁵³ У тим борбама непријатељ је имао више губитака. Из 4. пролетерске бри-

⁵² Зборник, том I, кн>. 7, док. 164.

⁵³ П. Вишшић, исто, стр. 255.

гаде избачено је из строја десетак бораца и старјешина."⁵⁴ Затим се штаб бригаде повезао са штабом 2. пролетерске дивизије и с 2. пролетерском и 3. српском бригадом, које су од 25. до 30. априла, као десна колона групе дивизија, наступале преко жељезничке пруге и друма Пожега—Ужице и друма Ужице—Ваљево, те посјеле просторију Варда—Руда Буква—Годочево, обезбјеђујући се према Ужицу, Косјерићу и комуникацији Ужице—Ваљево.⁵⁵

Борбе на Маљену и Повлену и повлачење ни планину Тару

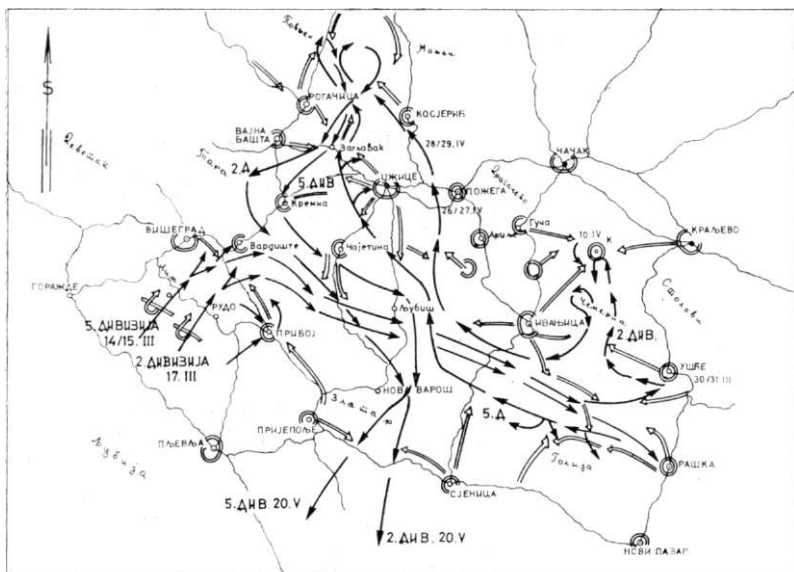
Штабови 5. крајшпке и 2. пролетерске дивизије су се на састанку у селу Варди 30. априла послје подне, не познајући ситуацију на лијевој обали Дрине, договорили да с дивизијама офанзивно дејствују на широј просторији у захвату Јелове горе, Маљена, Повлена и Медведника, а потом да нападну на комуникације Ужице—Ваљево, Ваљево—ЈБубовија, ЈБубовија—Бајина Башта и Бајина Башта—Ужице, да разбију четнике, помогну 16. и 17. дивизији при преласку преко Дрине и обезбиједи пријем материјала који савезници шаљу ваздушним путем. Према том договору, 2. пролетерска дивизија имала је да са двије бригаде посједне просторију Кондор—Варда—Мравинци, а једном бригадом и рејоне Родеља и Војиновачке, док је 5. крајишка имала да посједне просторију сјевероисточно од линије Дуб—Рогачица од Медведника.⁵⁶

Међутим, и непријатељ је одмах реаговао. Ради концентричног напада на јединице УГД, припремио је јаче снаге, које ће масовно подржавати тенкови, артиљерија и авијација. Стога је штаб 2. пролетерске дивизије 30. априла у 18 часова, послје договора са штабом 5. крајишке дивизије, наредио: 4. пролетерској бригади да се 1. маја помјери на просторију Јакаљ—Годочево—Варда, да преда болнице 2. пролетерској и 3. српској бригади, те да извића

⁵⁴ Погинули су: борци Влајко М. Кораћ, Божидар Р. Чобелић, Данило Ј. Цицмил и Владо Ф. Цудовић; референт санитета батаљона Милка Суботић и командант батаљона Машо Јелић; дневник аутора.

⁵⁵ П. Вишшић, исто, стр. 256.

[†] Зборник, том I, кш. 7, стр. 398; Ослободилачки рат, кш. II, стр. 235.

Продор 2. и 5. дивизије у Србију, 15. март — 20. мај 1944.

и осигурава правце Варда—Ужице, Варда—Косјерић и Варда—Букови; 2. пролетерској бригади да се помјери у рејон села Мравинаца и Лесковице и затвара правце према Ваљеу; 3. српској бригади да се пребаци у село Маковиште и затвара правце према Косјерићу и Ражини.⁵⁷

Првог маја у зору 4. пролетерску бригаду су напали: од Косјерића четници и њемачка борбена група „Херман“,⁵⁸ преко Кондора и Јелове горе четници и борбена група „Вајл“,⁵⁹ а од Рогачице четници и два бугарска батаљона.⁶⁰ Други, Четврти и Пети батаљон, који су били у покрету, одмах су посјели положаје на линији Радошевићи—Мачковац—Вучак, ступили у борбу и читавог дана задржавали непријатеља који је наступао према Повлену. Друга пролетерска бригада је тога дана водила борбе с четницима на Говеђој глави и Повлену, с недићевцима и припадницима РЗК према Мравинцима, 3. српска бригада с недићевцима и четницима на Градини, а 5. крајишка дивизија с Бугарима, четницима и недићевцима на свом сектору.

⁵⁷ Зборник, том I, књ. 7, док. 168.

⁵⁸ Ослободилачки рат, књ. II, стр. 235.

⁵⁹ П. Вишњић, исто, стр. 260—261.

⁶⁰ Исто, стр. 267—268.

Да би предухитрио противника, штаб 2. дивизије је наредио: 4. пролетерској бригади да 1/2. маја нападне четнике Церског корпуса и недићевце на Повлену, овлада ко-тама 1269, 1300 и тр. 1346, а затим да посједне просторију Мојићи—Вујиновача—Ребељ и затвори правце према Ваљево и комуникацији Ваљево—Косјерић; 2. пролетерској бригади да протјера четнике са Малог Повлена и Белих вода, нападне 1. батаљон 5. пука РЗК, ослободи Мравиње и затвори правце према Буковима и Ваљево; а 3. српској бригади да разбије четнике тзв. Горске гарде и 2. јаворског корпуса, поседне Маковиште и затвори правце према Косјерићу и Ражини.⁶¹

У вези с тим наређењем, 1. и 2. батаљон 4. пролетерске су напали четнике и недићевце на Малом Повлену, односно Говеђој глави. Позади њих су наступали 4. батаљон и чета пратећих оруђа. Трећи и Пети батаљон осигуравали су позадинске јединице бригаде и батаљонске коморе и кретали се бољим али заобилазним путем ка превоју Повлена. У току ноћи 1/2. маја, при наступању 1, 2. и 4. батаљона уз падине Повлена, четници и недићевци су се испред њих склањали и сакривали по шумама и вртачама, те су батаљони без борбе прешли преко Повлена и у зору 2. маја посјели просторију Мојићи—Вујиновача—Ребељ. Четници и недићевци (и то баш они који су се претходне ноћи склањали) напали су 2. маја прије подне, на превоју Повлена, изнад Белих Вода, 3. и 5. батаљон, позадинске јединице бригаде и батаљонске коморе. Трећи и Пети батаљон, којима је одмах у помоћ прискочио један батаљон 4. крајишке бригаде, разбили су квислинге. Сељаци из Варде и Сече Реке спасавали су наше рањенике и носили их на рукама до главнине бригаде. Затим су та два батаљона с позадинским јединицама и батаљонским коморама продужили ка размјештајној просторији бригаде. У борбама 1. и 2. маја Нјемци су имали 10, недићевци и четници 17 мртвих, а 7 четника је заробљено. Заплијењен је 1 пушкомитраљез, неколико пушака и нешто муниције. Из 4. пролетерске бригаде избачено је из строја десетак бораца и старјешина,⁶² Изгубљени су комора 2. батаљона и гумени чамци бригаде.⁶³

⁶¹ Зборник, том I, књ. 7, док. 168.

⁶² Погинули су: борци Богдан М. Фуштић и Мијат Кустудић и водник Анте Славица; дневник аутора.

⁶³ Зборник, том I, књ. 20, док. 150.

Штаб групе дивизија на вријеме је оцијенио непријатељеве намјере, па је одлуку о дејству дивизија на широј просторији промијенио и одлучио да се обје дивизије 2/3. маја пребаце преко комуникације Ужице—Ваљево на планину Маљен и да 2. пролетерска дивизија посједне сјеверне падине Маљена према Ваљеву, а 5. крајишка јужне, према Косјерићу.⁶⁴ На основу те одлуке, штаб 2. пролетерске дивизије наредио је: 4. пролетерској бригади да 2. маја избије на комуникацију Варда—Ваљево, на међупростор Дебело брдо—Трипковићи, а да се 2/3. маја најповољнијим правцем пребаци преко комуникације Ужице—Ваљево, посједне просторију Мратишићи—Буковац—Голубац и затвара правце према Рајковићима, Жабарима и комуникацији Ваљево—Ужице; 2. пролетерској бригади да наступа десно од 4. пролетерске и 3. српској бригади да наступа у улози заштитнице дивизије.⁶⁵

Другог маја 4. пролетерска бригада посјела је комуникацију Варда—Ваљево. Навече тог дана, 5. батаљон је пошао правцем Дебело брдо—Ковачице—Пријездићи—Мратишићи, са задатком да овлада комуникацијом Ужице—Ваљево на одсеку Црни врх—Долинице, да је посједне и обезбјеђује прелазак бригаде. Батаљон је успио да се ноћу, водећи борбу с припадницима РЗК, недићевцима и четницима, пробије преко комуникације, али не и да је очисти. Посјео је положаје на Чубрици (тр. 692), источно од комуникације, са које је прихватао јединице бригаде и затварао правце према Ваљеву и планини Маљену. До ноћи 2. маја 1. и 2. батаљон, који су наступали позади 5. батаљона, спустили су се узаном стазом од Равног брда у кањон Градац, западније од Великог врха (к. 646), и те ноћи су се пробии до комуникације. При изласку из кањона, предњи дијелови батаљона дочекани су ватром из већег броја аутоматских оружја недићеваца, припадника РЗК и четника, али су успјели, у брзом налету, борбом прса у прса, да се пробију до комуникације и омогуће осталим батаљонима да се извуку из кањона и ступе у борбу.

У оштрим окршајима и уз помоћ 5. батаљона са Чубрице, 1. и 2. батаљон су прешли комуникацију и ујутро 3. маја спустили се у долину Прерачке ријеке, гдје су наишли на јаче недићевске и четничке снаге. Читав дан 3. маја су 1, 2. и 5. батаљон, са којима је био штаб бригаде, водили

⁶⁴ Исто, књ. 7, док. 175.

⁶⁵ Исто, док. 175; П. Вишњић, исто, стр. 272.

оштре борбе с недићевцима, припадницима РЗК и четницима на врло малом простору на два правца, готово у окружењу. Тога дана су двије јаче њемачке колоне, од Ваљева и од Косјерића, пошле једна другој у сусрет, што је угрозило положаје наших јединица, и оних источно и оних западно од комуникације Ужице—Ваљево. Да би осујетио непријатељеву намјеру да те снаге одвоји, штаб 2. дивизије је наредио 4. бригади да 1, 2. и 5. батаљон, 3/4. маја, врати преко комуникације. Наши су батаљони у подручју Букова те ноћи, пола сата прије спајања њемачких колона, успјели да се извуку и до зоре 4. маја избили су на просторију Радановци—Маглеш—Мравинци, западно од комуникације.

Остале јединице 4. пролетерске бригаде су 2. маја, у први мрак, пошле према комуникацији Ужице—Ваљево, правцем Петровићи—Забава, али нијеуу прешле саобраћајницу. Оне су 3. маја преданиле у де/жни Забаве ријеке. Ту су их обезбјеђивали: 3. батаљон од Букова и Ваљева, а 4. батаљон од Ваљева и Повлена. Ноћу 3/4. маја оне су се вратиле на просторију Радановци—Маглеш—Мравинци, гдје се 4. маја прикупила читава бригада. Преко комуникације Ужице—Ваљево 2/3. маја успјела је да пређе још само 10. крајишка бригада, која се ноћу 3/4. маја, у исто вријеме кад и 1, 2. и 5. батаљон 4. пролетерске бригаде вратила. Остале јединице 2. и 5. дивизије нијесу успјеле да је пређу, већ су се задржале западно од комуникације —• јединице 2. у рејону Радановаца, а 5. крајишке у рејону Варде.

У настојањима да разбију 2. и 5. дивизију и да очисте западну Србију, Нијемци су моторизовали све јединице ангажоване против наших снага. На комуникацијама око 2. и 5. дивизије поставили су јакe тенковске и артиљеријске јединице у виду засједа, а на међупросторима су употребили и Бугаре, припаднике РЗК и четнике.⁶⁶

Тражећи излаз из тешке ситуације, штаб групе, с којим су се кретали и чланови Главног штаба за Србију, наредио је 2. пролетерској дивизији да се главнином својих снага постави на положаје од Црвеног брега према Повлену, да разбије недићевце и четнике на Повлену, да затим, у садејству с јединицама 5. дивизије, разбије квислинге на Медведнику и одбаци их ка долини Дрине и Рогачици. Дио снага 2. дивизије оријентисао је према Ваљеву, Буковима и комуникацијама на том међупростору. Петој крајишкој дивизи-

⁶⁶ П. Вишњић, исто, стр. 293

зији штаб групе је наредио да главнином својих снага посједне положаје на линији Градина—Варда и у садејству с 2. пролетерском дивизијом разбије недићевце и четнике на Повлену и Медведнику, а дио снага да оријентише према Нијемцима на комуникацији између Косјерића и Букова.⁶⁷

Штаб 2. пролетерске дивизије је, у складу с таквом одлуком, наредио јединицама да 4. маја овако посједну положаје: 4. пролетерска бригада просторију Лесковица—Радановци—Мравинци, према Нијемцима са комуникације Ужице—Ваљево, и да садејствује 4. крајишкој бригади која посједа просторију Маковиште—Руда Буква—Варда и поставља се такође према Нијемцима на истој комуникацији десно од 4. пролетерске. Другој пролетерској и 3. српској бригади наређено је да разбију недићевце и четнике на Повлену и Медведнику и затварају правце према Рогачици, долини Дрине и Медведнику, Повлену и Ваљеву.⁶⁸

Ојачан одјељењем противтенковских топова, 4. батаљон 4. пролетерске бригаде најприје је, 4. маја прије подне, посјео положаје Вис—Равна гора да би затворио правце према Ваљеву и обезбиједио лијеви бок бригаде од напада са Повлена. Положаје десно од 4. батаљона, на сјевероисточним падинама планине Магљеша и источно од села Радановаца и Мравинаца, према Нијемцима са комуникације Ужице—Ваљево, посјели су 1, 3. и 5. батаљон. Други батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде смјестили су се у селу Мравинцима, одакле је 2. батаљон обезбјеђивао леђа бригаде од напада са Повлена. Неколико покушаја припадника РЗК, недићеваца и четника да се 4. маја поново домогну Магљеша и Мравинаца, наши су батаљони одбили. Они су ноћу 4/5. маја с положаја на Магљешу напали непријатеља у Лесковици, али нијесу успјели да заузму село, па су се 5. маја, прије зоре, повукли на раније положаје. Са њих су читавог дана одбијали непријатељеве нападе од комуникације Ужице—Ваљево и из села Лесковице. Пред мрак 5. маја, испред положаја 4. пролетерске бригаде непријатељу су стигла знатна појачања, с очевидном намјером да врате планину Магљеш и село Моавинце.

За то воијеме је 2. поолетеоска бригада, којој је 5. маја садејствовао 2. батаљон 4. бригаде, разбила четнике у

⁶⁷ Зборник, том I, књ. 7, док. 176.

⁶⁸ Исто, док. 179.

седима Косићима и Лазаревићима и одбацила их ка Паши-**НОЈ** равни. Али је, с друге стране, 5. дивизија, под притиском јачих непријатељевих снага, била приморана да се повлачи. Стога се и 2. пролетерска дивизија морала помјерити према југу.

Простор који су држале двије дивизије постајао је све мањи, маневар скученији, рањеника је било све више, муниције је понестало, а очекивана помоћ од савезника, на којој је Врховни штаб стално инсистирао, никако није стигла. Ситуација у коју је доспјела група била је веома тешка. Суочени с њом, штабови дивизија и чланови Главног штаба за Србију одржали су 5. маја навече заједнички састанак. Послије свестране анализе; договорено је да се дивизије извуку из фронталних борби и 5/6. маја изврше покрет на Јеловој гори и пређу на Златибор — 5. крајишка између Ужица и Пожеге, а 2. пролетерска дивизија између Поникава и планине Таре. У вези с тим договором, штаб 2. пролетерске дивизије наредио је: 4. пролетерској да се ноћу 5/6. маја повуче с Магљеша и пребаци најприје на просторију Гладовићи—Селиште—Варда, а одатле, затим, правцем Јеловик—Заглавак—Солотуша, преко Јелове горе и комуникације Ужице—Бајина Башта, на планину Тару и ту изврши припреме за пребацивање на Златибор; 2. пролетерској да се повуче с Повлена и пребаци најприје на просторију Ранићи—Матићи—Крушчица, а потом, одатле, наступајући десно од 4. бригаде, преко Јелове горе и комуникације Ужице—Бајина Башта на планину Тару; 3. српској да са просторије Тебићи—Црвени брег—Градина штити повлачење 4. и 2. пролетерске бригаде са Магљеша и Повлена, затим да их обезбјеђује од напада из Ваљева и са Повлена и да се, у улози заштитнице дивизије, позади 2. пролетерске бригаде, извлачи преко Јелове горе на планину Тару.⁶⁹

Ноћу 5/6. маја 4. пролетерска бригада се повукла са Магљеша и правцем Мравинци—Црвени брег—Тебићи упутила се према Варди. Овдје се изјутра 6. маја сударила с четницима Горске гарде и Златибореког и 2. равногорског корпуса, који су наступали с истока, југа и запада. Прво је ступио у борбу 3. батаљон на правцу Варда—Катићи, затим лијево од њега 4. батаљон, па 1. батаљон на десном и 2. батаљон на лијевом крилу бригаде. Задатак 3. и 4. батаљона био је да се у улози челног одреда бригаде пробијају

дреко Јелове горе, ка комуникацији Ужице—Бајина Башта, а задатак 1. и 2. батаљона да садејствују 3. и 4. батаљону и штите бокове бригаде. Одмах у почетку борбе у подручју Варде, 5. батаљон, одређен је да, у улози заштитнице бригаде, штити позадинске јединице, затвара правце према Ваљеву и Повлену, одржава везу с 3. српском бригадом у региону 'пебића и носи рањенике за Јелову гору. Чети пратећих оруђа наређено је да стално подржава 3. и 4. батаљон.

Борба је на свим правцима била врло оштра. Осам батаљона 2. и 4. бригаде напали су, око 12 часова, 6. маја, на правцу Јелове горе. Под њиховим ударцима непријатељев фронт је брзо пуцао по читавој дубини, те је пробој 2. пролетерске дивизије до Јелове горе био налик на стазу издужене елипсе, кроз коју су до ноћи тог дана прошле њене јединице и сви рањеници и болесници. У први мрак 4. бригада је избила у Јеловик и Шупљу букву, а одатле одмах продужила ка комуникацији Ужице—Бајина Башта. Друга пролетерска бригада је на линији Сеча Река—Руда Буква—Јакаљ преузела улогу заштитнице дивизије и обезбјеђивала њен прелазак преко комуникације на планину Тару. Пета крајишка дивизија је тога дана водила упорне борбе на правцу извлачења и успјела да се до 24 часа прикупи и припреми за прелазак комуникације Ужице—Бајина Башта.

У борбама са 4. пролетерском бригадом од 2. до 7. маја непријатељ је имао око 46 мртвих, 50 рањених и 3 заробљена војника. Из 4. пролетерске је избачено из строја око 20 бораца и старјешина.⁷⁰

Чим се бригада прикупила на Јеловој гори, њен 3. батаљон и чета пратећих оруђа, спустили су се на комуникацију Ужице—Бајина Башта, у подручју Заглавка, и посјели положаје на Дубу и Кадињачи. Комуникацију је најприје прешао 5. батаљон и био у претходници бригаде све до Калуђерских бара на Тари, затим позадинске јединице бригаде и коморе батаљона па 1, 2. и 4. батаљон који су носили рањенике од Јелове горе до врха Таре. Послије тога су с комуникације скинути 3. батаљон и чета пратећих оруђа који су

⁷⁰ Зборник, том I, кн>. 20, док. 150.

Погинули су: борци Данило П. Новаковић, Божо Р. Оташевић, Милија Ј. Поповић, Радоје И. Пантовић, Милутин Р. Рајковић и Гојко А. Туфегчић; десетари Марко В. Раковић, Милутин М. Радовић и Божидар Т. Савовић; политички делегат вода Вујадин Р. Зечевић и политички комесари чете Мињаш М. Милошевић и Митар М. Марковић; дневник аутора.

образовали заигитницу бригаде. Седмог маја изјутра бригада је посјела шири рејон Солотуше одакле је 5. батаљон упућен на Калуђерске Баре а остале јединице су затварале правце према Рогачици, Дубу и Кадињачи. Ноћу 6/7. маја све јединице 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије подржавала њемачка и бугарска артиљерија. С Нијемцима на огранке Таре.

У раним јутарњим часовима 7. маја почела је да пада киша и планину Тару је обавила густа магла. То је непријатељ искористио и неопажено се пребацио са комуникације Бајина Башта—Ужице на комуникацију Ужице—Вардиште, ојачавши њену одбрану. Испред 2. и 5. дивизије поново су се испријечиле јаке њемачке, бугарске, недићевске и четничке снаге и одмах продужиле уз планину Тару. У тренутку када су јединице 4. бригаде избиле на Калуђерске баре, према њима је, од Кремне пошла једна колона Нијемаца, у пратњи неколико лаких тенкова. Од Бајине Баште према манастиру Рачи, кретали су се један бугарски пјешадијски батаљон, а с комуникације Ужице—Бајина Башта припадници РЗК, недићевци и четници, које је подржавала њемачка и бугарска артиљерија. С Нијемцима су се на правцу Калуђерских Бара сукобили 4. и 5. батаљон 4. пролетерске и један батаљон 10. крајишке бригаде. Први и Друли батаљон 4. пролетерске и 3. српска бригада сударили су се с Бугарима на правцу манастира Раче. Пошто су одбиле нападе од Калуђерских Бара и Раче, 2. и 4. пролетерска и 10. крајишка бригада водиле су борбу са положаја на Пониквама према Дубу, Кадињачи, Биоски и Кремни, а 1. крајишка бригада је, у подручју Стапара, прешла комуникацију Ужице—Вишеград и пребацила се у рејон села Шљивовице на Златибору.

Трећи батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице 4. бригаде 7. маја су се, преко Јасиковца и Калуђерских Бара, пребацили за Добро поље, гдје се навече прикупила читава дивизија. За то вријеме се 5. крајишка дивизија, без 1. бригаде, прикупила у подручју села Милошевца. Те ноћи су штабови обију дивизија одржали заједнички састанак и договорили се да се дивизије наслоне на снаге 2. ударног корпуса, које су тих дана ослободиле долину Лима од Мурине до Бродарева, да им поодају рањенике и снабдију се муницијом и другим потребним средствима. Одлучено је да се комуникација пређе на одсјеку Мокра Гора—Кремна.

Међутим, непријатељ је стално појачавао одбрану комуникације, нарочито одсек Кремна—Мокра Гора. Он је 8. маја из Кремне, са 100 камиона дуж комуникације према Вишеграду, истурио снаге јачине цјешадијског пука, а од Бајине Баште, Дуба и Кремне напао јачим снагама према Калуђерским Барама и манастиру Рачи. Тог су дана дијелови 3. српске и 1. батаљон 4. пролетерске бригаде водили борбу са Нијемцима на Високој глави (к. 1174). Чинили су то у намјери да противника врате у Кремну. У томе нијесу успјели, али су спријечили Нијемце да се пробију на Калуђерске Баре. Трећи и Пети батаљон водили су борбу с непријатељем на правцу манастира Раче, а 2. батаљон је садејствовао 2. пролетерској бригади у борби с непријатељем на правцу Дуба. Четврти батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде били су у Љутом пољу и Добром пољу, одакле је тај батаљон извиђао правце према Милошевцу и одржавао везу с 5. крајишком дивизијом.

Ноћу 8/9. маја читава бригада се прикупила у селу Милошевцу, а 5. крајишка дивизија је прешла комуникацију у подручју Шаргана и Мокре Горе и продужила за Јабланицу. О томе је штаб 5. дивизије исте ноћи обавијестио штаб 2. пролетерске дивизије и сугерирао му да слиједиће ноћи то исто учини и 2. дивизија.⁷¹ Међутим, штаб 2. дивизије је у међувремену, на инсистирање чланова Главног штаба за Србију, одустао од договора са штабом 5. крајишке дивизије о преласку преко комуникације и одлучио је да се 2. пролетерска дивизија, без 4. пролетерске бригаде, привремено задржи на планини Тари и да покуша да се пробије у Шумадију, а да се 4. пролетерска бригада са свим рањеницима и болесницима 2. пролетерске дивизије, 9/10. маја пребаци преко комуникације, повеже са 5. дивизијом и да се са њом креће до повратка у састав своје дивизије.⁷²

*Са Таре, преко Шаргана,
на Златибор*

Нијемци су послје одласка 5. дивизије још више ојачали одбрану комуникације Вишеград—Ужице. Доминант-

⁷¹ М. Морача, исто, стр. 255.

⁷² Зборник, том I, књ. 7, док. 189.

не положаје дуж ње посјели су јачим снагама наоружаним аутоматским оружјем и појачали патролирање тенковима. Одбрану самог превоја Шаргана, који је природна веза између масива Таре и Златибора и вододелнице Дрине и Западне Мораве, с неколико тенкова организовали су за кружну одорану. У Мокрој Гори и Кремни поставили су јаче резерве, у чијем саставу су такође били тенкови. Таковом организацијом одбране комуникације, нарочито одсјека Кремна—Мокра Гора, непријатељ је био задовољан, чврсто увјерен да преко ње наше јединице неће моћи да прођу.

Девог маја прије подне 4. бригада је у селу Милошевцу примила рањенике и болеснике 2. пролетерске и 3. српске бригаде и дивизијске болнице. Међу рањеницима и болесницима било је 29 на носилима, више од 100 на кошима, а остали су, уз помоћ других, могли да се крећу. За ношење рањеника, бригади је придата и такозвана словенска чета, састављена од Руса, Пољака, Бугара, и нешто Чеха, које је у ранијим борбама дивизија одробила од Нијемаца, односно Бугара и четника.⁷³

Око 15 часова 9. маја штаб бригаде је упутио 1. и 2. батаљон према превоју Шаргана да извиде комуникацију и да, пошто падне мрак, очисте превој, а затим да дејством 1. батаљона према Кремни, а 2. батаљона према Мокрој Гори, обезбједе прелазак преко комуникације и покрет бригаде с болницама према селу Семегњеvu. Потом је требало да се ова два батаљона, у улози заштитници, повлаче до Табачких коса, одакле су имали да презуму непосредно обезбјеђење и преношење рањеника и болесника. Трећи и Пети батаљон одређени су за обезбјеђење и преношење рањеника и болесника до Табачних коса. Из села Милошевац—превој Шаргана, одакле је 3. батаљон презузео улогу претходнице, а 4. батаљон обезбјеђивао десни бок бригаде од Виогора, Мокре Горе и Вардишта. Пети батаљон је добио задатак да штити прелазак бригаде преко комуникације од напада са планине Таре, да с Табачких коса, источно од комуникације Кремна—Мокра Гора, прихвати 1. и 2. батаљон, затим да штити покрет бригаде док се ова не прикупи у Семегњеvu, те да послије тога посједне Семегњеvску гору и затвара правце према Шаргану и Кремни. За вријеме напада на превој Шаргана и обезбјеђивања пре-

⁷³ Архив ВИИ, рег. бр. 3—4/1, к. 738.

ласка бригаде преко комуникације, чета пратећих оруђа имала је да подржава 1. батаљон, а потом да се до Семегњева креће позади 4. батаљона. Словенска чета и дијелови других бригада који су пратили своје болнице кретали су се све вријеме са њима, а интендантура и комора, бригадна и батаљонске, позади.

Густа магла омогућавала је бригади да се креће и дању. Од села Милошевца све до превоја Шаргана, на откривеном и голом земљишту, штитила је наше колоне од ока и дејства непријатеља и са земље и из ваздуха. Захваљујући томе, читава бригада је успјела да се до мрака приближи самом превоју. Први и Други батаљон су одлучно и жустро напали непријатеља на Шаргану, али се он упорно бранио. У напад су уведени и дијелови 3. и 4. батаљона. Чета пратећих оруђа је противтенковским топом и пушкама задржала тенкове који су комуникацијом од Кремне журили према Шаргану, на којем су се Нијемци чврсто држали, не допуштајући нашим јединицама да их помјере. Наше су јединице оскудијевале у муницији, нарочито у ручним бомбама и гранатама за противтенковска оруђа. Што је ноћ више одмицала, непријатељ је био све упорнији.

Зора је наговјештавала лијеп дан, небо је у то доба ноћи изгледало као опрано послије дневне магле и кише. Ситуација је за 4. пролетерску бригаду била све тежа, то прије што су договорено садејство с 5. крајишком дивизијом са супротне стране комуникације и њен прихват бригаде изостали.⁷⁴ Повратак бригаде с болницама на планину Тару није долазила у обзир. У таквој ситуацији штаб бригаде је одлучио да се комуникација пређе најтежим тереном, којим, вјероватно, до тада људска нога није крочила. Док су 1. и 2. батаљон блокирали непријатеља на превоју Шаргана и затварали правце према Кремни и Мокрој Гори, 3. и 4. батаљон, чета пратећих оруђа, Словенска чета, коморе и друге јединице узели су носила с рањеницима и болесницима, оружје и товари, повели коње и сручили се низ стрме падине између тунела Јатаре, који пролази испод Шаргана, и превоја Шаргана. Под теретом рањеника, оружја и материјала, камење се одроњавало, носила превртала, оружје и материјал падали, коњи посртали. И све се то преко бораца и заједно са њима котрљало низ падине Шаргана.

Мимо очекивања, све је пренијето — рањеници и болесници, оружје и материјал — и читава бригада је прешла

⁷⁴ Милутин Морача, Дневник, ВИЗ, Београд 1964, стр 235.

комуникацију. Када су се рањеници и болесници почели пењати уз падине источно од Шаргана, 1. и 2. батаљон су се на јурмш, у силовитом налету, пробили кроз непријатељев поредак и пребацили преко комуникације, а затим су, прихваћени од 5. батаљона, помагали 3. и 4. батаљону при изношењу рањеника и болесника према Табачкој коси. У зору 10. маја бригада је са свим дијеловима избила на сигурнију територију, на којој је била заштићена пушкомитраљеским одјељењем а 5. батаљона са кота 1104, 1026 и 1005. Преко Табачке косе, Великог врха и Лесковог виса продужила је за Семегњево и ту се прикупила до 12 часова 10. маја. За вријеме прелажења преко комуникације, у подручју Шаргана, из бригаде су погинула 2 бораца, 1 је рањен, а 1 борац је, услјед пада, сломио ногу. О непријатељевим губицима у тој борби нема података.⁷⁵

Ни у рејону Семегњева непријатељ није бригаду оставио на миру. Док се одмарала и чекала да преда дио рањеника 5. крајишкој дивизији, напали су је, 11. маја после подне, четници Златиборског корпуса од Кремне на Семегњевску гору, Гуштерицу и Јовин гроб, а 1. батаљон 1. пука СДК од Мокре Горе, преко Леске, на Виогор (тр. 1278) и, преко Малог Виогора (к. 1035), на Гуштерицу. У вријеме када се главнина 4. батаљона повукла са Гуштерице и Виогора на ручак, 1. батаљон 1. пука СДК извршио је напад на Виогор (тр. 1287) и одбацио борбена осигурања 4. батаљона, а затим је јачим снагама пошао према селу Семегњево. Међутим, 5. батаљон и чета пратећих оруђа су са Семегњевске горе извели противнапад у лијеви бок 1. батаљона 1. пука СДК на правцу Гуштерице и Виогора, задржали га и одбацили, а затим је извео противнапад и 4. батаљон, па је непријатељ одбачен ка Мокрој гори. После тога су 5. батаљон и чета пратећих оруђа одбацили четнике према Кремни. У тим борбама непријатељ је имао 19 мртвих, више рањених и 2 заробљена војника. Четврта пролетерска бригада није имала губитака.⁷⁶

Пошто није располагао подацима о непријатељу на правцу 5. крајишке дивизије, с чијим штабом није могао да успостави везу, штаб 4. бригаде је, да би избјегао теже борбе, одлучио да 12. маја око 2 часа напусти Семегњево и

⁷⁵ Зборник, том I, кн>. 20, док. 150.

Погинуо је борац Рајко М. Матовић, а Славко М. Делетић заробљен и стријељан; дневник аутора.

⁷⁶ Зборник, том I, књ. 20, док. 150.

да се, правцем Мало поље—Лисичина—Д. Јабланица—Бијела брда, код Рудог пребаци преко Лима, повеже са 37. санџачком дивизијом и преда јој болнице.⁷⁷ За вријеме покрета, тј. после пребацивања преко ријеке Црног Рзава, обавјештајни органи бригаде добили су нетачна обавјештења да се у Доњој и Горњој Јабланици и на комуникацији Добрун—Прибој налазе јаче четничке, недићевске и њемачке снаге. Не провјеравајући те податке, штаб бригаде је промијенио ранију одлуку и наредио да бригада крене за 5. крајишком дивизијом. Умјесто ка Лиму, бригада је наставила покрет преко Главице (к. 1006), источно од села Доње Јабланице, до у шири рејон Вучака. Ту се размјестила у густим шумама, обезбјеђујући се према Горњој Јабланици, Рибници, Белом брду и Доњој Јабланици.

Штаб 4. бригаде се у Семетњеву 12. маја посредством свог 5. батаљона, повезао с 2. пролетерском и 3. српском бригадом, које су се, услед јаког притиска непријатеља на планину Тару, 11/12. маја пребациле у рејон Шаргана. Убрзо затим успостављена је веза и са штабом 2. дивизије, те је бригада поново ушла у састав своје дивизије. Ноћу 12/13. маја 2. батаљон се помјерио у село Стубло, одакле је затварао правац према Боровој глави и Доброселици, а 3. батаљон у Марков До и на Торлак (тр. 1496), одакле је затварао правац према Рибници. Остале јединице бригаде помјериле су се у село Горњу Јабланицу, одакле је 1. батаљон извиђао правце према долини Увца, 4. батаљон према Штрпцу, а 5. батаљон према Белом брду. На тој просторији бригада се задржала један дан, 13. маја, и предала рањенике 2. пролетерској и 3. српској бригади. Поново је успостављена дивизијска болница, с којом је пошла и Словенска чета.

У то вријеме је 5. крајишка дивизија водила борбе с Нјемцима, четницима и недићевцима на правцу планине Голије и Јавора и око комуникације Ужице—Љубиш—Нова Варош, али како се штаб 2. дивизије још није био са њом повезао, свака је дивизија дејствовала засебно. Тежећи да на сваки начин искористи тактичку и просторну подвојеност 2. и 5. дивизије, непријатељ је покушао да јачим снагама опколи и уништи 2. дивизију. Четници Церског, Мајевичког, Дринског и 4. јуришног корпуса и један батаљон 4. пука „Бранденбург“, чврсто повезани са снагама у долини Лима, успјели су комуникацију Добрун—Прибој. Према Рибници су упућене јаче снаге СДК, а четници Златиборског

⁷⁷ П. Вишњић, исто, стр. 340.

корпуса су, преко Борове главе, посјели највиши врх на Торлаку.

Непријатељ је предвиђао да ће с тим снагама бацити 2. дивизију у клисуру Увца и ту је уништити. Међутим, то му није пошло за руком, јер се 2. дивизија на вријеме извукла, дохвативши се сигурнијих положаја. У склопу тог помјерања, и 4. бригада је 14. маја заузела нове положаје — 2. и 3. батаљон на Борову главу, са које су затварали правце према Негбини, а 3. батаљон са линије Карановац (к. 1165)—к. 1132—к. 1400 према Чајетини. Остале јединице бригаде помјериле су се у Доброселицу, одакле је 1. батаљон затварао правце према Увцу и Кокином Броду, 4. батаљон према Боровој, глави а 5. батаљон је и даље с линије Марков До—Торник затварао правце према Јабланици и Рибници. Друга пролетерска бригада налазила се у Горњој Јабланици, а 3. српска је водила борбу према Белом брду, Семегњеви и Рибници. Четрнаестог маја, око 12 часова, штаб дивизије је наредио да се 14/15. маја 4. пролетерска помјери у село Драглицу, да одатле дио снага упути за Горњи Јбубиш ради рушења комуникације Ужице—Нова Варош и хватања везе с 5. крајишком дивизијом, а са осталим својим снагама да затвори правце према Увцу, Новој Вароши и Ужицу. Другој пролетерској је наређено да се помјери у Доброселицу, а 3. српској на просторију Стубло—Пећине.⁷⁸

Бригада је из Доброселице кренула правцем Драглица—Негбина 15. маја у 3 часа. Тога дана је 2. батаљон разбио око 1.000 четника у подручју Горњег Јбубиша, посјео положаје на Муртеници, Радојичином гробу (к. 1202), к. 1256 и Невољу (к. 1311), са којих се 15/16. маја повезао с 5. крајишком дивизијом. Први батаљон је посјео село Кућане, одакле је затварао правце према Јбубишу и Кокином Броду. Остале јединице бригаде пребациле су се у село Негбину, одакле је 3. батаљон затварао правце према Кокином Броду, а 4. и 5. батаљон према долини Увца.

*Са Златибора, преко Златара
и Јадовника, у долину Лима*

У међувремену, док су 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија покушавале да се самостално извукну на слободну територију Врховни штаб им је наредио да се за-

⁷⁸ Ослободилачки рат, кн>. II, стр. 236.

једно пробију ка слободној територији у Црној Гори <и Санџаку. О томе је обавијестио и штаб 2. ударног корпуса. Друга пролетерска и Пета крајишка дивизија пришле су извршавању тога наређења тек пошто су се, 15/16. маја повезале. Штаб 2. ударног корпуса је одмах наредио својој 3. дивизији да с планине Јадовника офанзивно дејствује ка комуникацији Сјеница—Пријепоље и прихвати јединице Ударне групе, а 37. санџачкој дивизији да врши притисак на Прибој, Пријепоље и Пљевља како би везивањем непријатеља за себе олакшала пробој 2. и 5. дивизије.⁷⁹

На основу наређења штаба УГД о преласку на Златар, штаб 2. дивизије је одмах издао заповијест према којој је 4. пролетерска имала да 16. маја крене правцем ријека Увац—Радојња—Мангура—Драшевићи—Црни врх (к. 1288)—Голо брдо (тр. 1627), да пређе Увац и комуникацију Бистрица—Нова Варош, обезбјеђујући се према Новој Вароши, и да, по избијању на Златар, из рејона Радојевића, обезбјеђује дивизију од напада из Сјенице и са комуникације Сјеница—Пријепоље. Другој пролетерској бригади наређено је да се, до преласка преко комуникације Бистрица—Нова Варош, креће са 4. пролетерском,⁸⁰ а 3. српској бригади да се пробије преко Драгачева и Ибра за Копаоник. Од тога се 16. маја послје подне одустало и 3. бригади је наређено да се пребаци на Златар.⁸¹

Око 11 часова 16. маја, када су јединице 2. дивизије вршиле задње припреме за покрет према Увцу, четници Церског и Златиборског корпуса, недићевци, Нијемци и Бугари су, са линије Гмизовића Ђуприја—Рибница—Торник—Стубно, напали 2. пролетерску бригаду, али их је она, иако исцрпена и с малим залихама муниције, најпоије сама, а потом уз помоћ 1. и 2. батаљона 4. бригаде, одбацила на десну обалу Дубоког потока. Послје тога су 1. и 2. батаљон посјели положаје на Стражици (тр. 1124) и са њих обезбјеђивали покрете обију бригада преко Сеништа ка долини Увца, а потом су се, у улози опште заштитнице, повлачили за главнином, обезбјеђујући је од непријатељевих напада из Кокиног Брода, са Муртенице и Златибора. У међувремену

⁷⁹ Зборник, том I, књ. 7, док. 200.

⁸⁰ П. Вишњић, исто, стр. 351.

⁸¹ Исто, стр. 354—355.

су 4. и 5. батаљон 4. бригаде извршили покрет из села Негбина ка долини Увца, са задатком да у подручју Градине обезбјеђују прелазак бригада преко Увца. Одмах иза њих су наступале остале јединице 4. и 2. пролетерске бригаде.

С чука на лијевој обали Увца дочекали су их четници 2. милешевског корпуса. Брзо су, међутим, били разбијени, последије чега је 4. батаљон продужио ка комуникацији Бистрица—Нова Варош. На ту саобраћајницу 4. батаљон је избио око пола ноћи. Пети батаљон је остао да обезбјеђује прелазак осталих јединица. Борци су се чврсто држали за руке и газили хладни Увац. Рањеници и болесници су пребацивани преко живог моста, „подигнутог“ од руку бораца.

Седамнаестог маја у 4 часа и 30 минута главнина обје бригаде стигла је на комуникацију Бистрица—Нова Варош и прешла је без борбе. Комуникацију је на свом правцу прешла и 3. српска бригада. Непријатељ није посео једно одсјек комуникације вјероватно зато што је 2. дивизију очекивао на правцу којим се дан раније пробила 5. дивизија. Четврта бригада је након тога посјела село Радојевиће и Водице, 2. пролетерска село Превишево, а 3. српска бригада Голо брдо. На Златару се штаб 2. пролетерске повезао с штабом 5. крајишке дивизије. Одмах потом два штаба су одржала састанак и договорила се да обје дивизије пређу комуникацију Сјеница—Пријепоље — 5 крајишка 17/18. маја на одсјеку Пријепоље—Каћево, а 2. пролетерска 18/19. маја на одсјеку Горачићи—Караула. У вези с тим договором, истог дана је штаб 2. пролетерске дивизије наредио бригадама да се припреме да 18/19. маја пређу комуникацију Пријепоље—Сјеница. Убрзо је, међутим, штаб УДГ, последије неуспјелог покушаја 5. крајишке дивизије да 17/18. маја пређе преко комуникације на одсјеку Гвозд—Милошев дол, промијенио ранију одлуку и донио другу — да 5. крајишка дивизија пређе комуникацију 18/19. маја на одсјеку Пријепоље—манастир Милешево, а 2. пролетерска 19/20. маја на одсјеку Сјеница—Караула. Тако су се обје дивизије, 18. маја, нашле на Златару. Нијемци, недићевци, четници и муслиманска фашистичка милиција су од Сјенице, Карауле, Пријепоља, Бистрице и Нове Вароши јаким снагама појачали одбрану комуникације Сјеница—Пријепоље и сужавали обруч око групе дивизије.

Вјероватно не знајући за нову одлуку штаба групе, штаб 2. дивизије је 18. маја наредио бригадама да се при-

ближе мјестима прелаза преко комуникације — 4. пролетерској рејону Водица; 2. пролетерској рејону Високог брда, а 3. српској рејону Рајиног крша. Око подне тог дана, док су се бригаде приближавале комуникацији, непријатељ је, уз подршку артиљерије, тенкова и авијације, напао наше јединице. Послије подуже оштре борбе овладао је тим положајима, а 4. пролетерска и 3. српска повукле су се према врху Златара, у подручје Булатовића. У тим борбама непријатељ је имао 15 избачених из строја, а 4. пролетерска 4 рањена борца. Штаб 2. дивизије је одлучио да се комуникација пређе 19/20. маја, и то на првобитном правцу 5. крајишке дивизије, <и наредио је бригадама да се извуку ка врху Златара, до у рејон Голог брда (тр. 1627), и припреме се за прелаз.⁸²

Међутим, 18/19. маја 5. крајишка дивизија прешла је комуникацију на одсеку Пријепоље—манастир Милешево. Деветнаестог маја она је, заједно с 5. пролетерском бригадом 3. дивизије, водила борбу с четницима Павла Ђуришића, Нијемцима и муслиманском фашистичком милицијом на Јадовнику.⁸³ Тако се 2. пролетерска дивизија 19. маја ујутро нашла сама на Златару, приклијештена непријатељем са свих страна.

Непријатељ је знао да се 2. пролетерска дивизија налази на Златару, па је 19. маја главнином својих снага покушао да је окружи. Стога је 19. маја послије подне мањим снагама напао од Превишева (2. пролетерску бригаду) на Мерици и Сировом крају (к. 1429), и од Карауле према Водицама 4. пролетерску. Друга пролетерска бригада успјела је да задржи непријатеља у подручју Превишева и обезбједи дивизију са тог правца. Четврта бригада је водила борбе према Водицама, успјевши да izmanервише непријатеља и да се повуче источно од Превишева. Из 4. Бригаде су погинула 4 борца⁸⁴ Оцијенивши да се 2. пролетерска дивизија све више оријентише ка мјесту прелаза 5. крајишке, непријатељ је помјерио снаге са положаја Радивојевићи—Водице—Високо брдо—Суворор и њима ојачао снаге на одсеку Гвозд—Ташево, на комуникацији и код Превишева. Четврта

⁸² Зборник, том I, књ. 20. док. 150.

⁸³ Исто.

⁸⁴ Погинули су борци Милија Ђ. Маслар, Перо М. Поповић. Радивоје Пејовић и Гавро Спалевић; дневник аутора.

бригада, као и остале јединице групе дивизија, толико је оскудијевала у муницији да се није могла јаче ангажовати у борби, па су се њене јединице више склањале по шумама Златара. На то је утицала и активност непријатељеве артиљерије и авијације. Јединице су се оријентисале на одбрану појединих важнијих стаза и пропланака, и то у виду засједа, с мањим групама, очекујући мрак за посљедњи пробој.

Борци и старјешине, који су се налазили на положајима, пратили су покрете и мјере непријатеља, процјењивали његове намјере, извјештавали претпостављене и до задњег предлагали да се не иде за 5. крајишком дивизијом, већ правцем са којег је непријатељ у току дана скинуо снаге. Њихове предлоге је штаб 2. пролетерске дивизије усвојио и донио одлуку да се комуникација пређе на одсјеку Караула—Горачићи. И док је непријатељ с уживањем спремао окружење и дочек у клисури, јединице 2. пролетерске дивизије су се на врху Златара припремале да ноћу 19/20. маја пређу комуникацију Сјеница—Пријепоље иза непријатељевих леђа.

Четврта пролетерска бригада добила је задатак да наступа у претходници дивизије правцем Голо брдо—Косе—Булатовићи—Бакаровина—Сухобор (триг. 1453)—Златарско брдо (к. 1389—Рупељ—Рудопоље—Страњани. Из свих комора, батаљонских и бригадне, прикупљене су муниција и ручне бомбе за пробој. Око 500 метака и десетак ручних бомби били су последње залихе муниције бригаде након дугих и тешких борби кроз Србију. То је подијељено 2. и 3. батаљону, који су одређени као претходница бригаде. У први мрак 19. маја та два батаљона, ојачана противтенковским топом, кренула су с врха Златара, на челу бригаде, путевима који пролазе кроз мрчаве јелових и букових густих, између непријатељских засједа, преко Булатовића, Бакаровића, Сухобора и Златарског брда, избила на комуникацију код села Горачића и посјела је, обезбјеђујући се према Сјеници и према Пријепољу.

На том одсјеку није било непријатеља и 2. пролетерска дивизија је, под заштитом 2. и 3. батаљона 4. пролетерске, 19/20. маја, у једној колони, без борбе прешла друм и наставила покрет ка Јадовнику. Двадесетог маја у 2 часа и посљедњи дијелови дивизије су прешли комуникацију. У 4 часа је претходница 4. бригаде избила на врх Јадовника и

повезала се с 5. пролетерском бригадом. Убрзо се читава дивизија прикупила у подручју села Страњана.⁸⁵

Након краћег задржавања у Страњану дивизија је продужила ка Бродареву, гдје је прешла на лијеву обалу Лима. Иза ње у том рејону прешла је и 5. крајишка дивизија.

⁸⁵ Зборник, том I, књ. 20, док. 150.